

School of Economics
and Commercial Law
GÖTEBORG UNIVERSITY

Studenters etiska resonemang

Magisteruppsats

Magisteruppsats i Företagsekonomi
Externredovisning

Vårterminen 2010

2010-06-01

Handledare: Inga-Lill Johansson

Författare: Björn Capretti 84
Alexandra Wendéus 85

Förord

När vår uppsats nu är klar, och vi ser tillbaka, finns det många människor vars hjälp har varit mycket värdefull. Vi vill därför tacka de respondenter som har gjort uppsatsen möjlig samt de opponenter som vid varje tillfälle kommit med bra och konstruktiva förslag. Slutligen vill vi tacka vår handledare Inga-Lill Johansson för värdefulla synpunkter och givande diskussioner.

Göteborg den första juni 2010

Björn Capretti

Alexandra Wendéus

Magisteruppsats inom redovisning

Titel: Studenters etiska resonemang

Författare: Björn Capretti
Alexandra Wendéus

Handledare: Inga-Lill Johansson

Datum: 1 juni 2010

Ämnesord: Etik, Moral, Kohlberg, Moralutvecklingsteori, Moral Judgment Interview

Sammanfattning

- Inledning:** En revisor ställs i sin profession ofta inför etiska dilemman och svårigheter där moralen sätts på prov. Det är då viktigt att revisorn i fråga agerar så etiskt korrekt som möjligt, dels för att lagen faktiskt kräver det men även för att samhället på många sätt är beroende av att redovisningen i företagen är riktigt utförd. Eftersom det är universiteten och högskolorna runt om i landet som tillhandahåller den utbildning som krävs för att bli revisor så har även de ett visst ansvar att ge studenterna utbildning inom etik.
- Syfte:** Syftet med uppsatsen är att identifiera eventuella skillnader i det etiska resonemanget mellan studenter som läser första respektive sista året av sin utbildning med inriktning på redovisning. Författarna avser också att undersöka på vilken nivå studenterna resonerar utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori samt diskutera vad de eventuella skillnaderna kan bero på.
- Metod:** Författarna intervjuar åtta studenter, fyra förstaårsstudenter och fyra sistaårsstudenter på Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet. Detta för att se på vilken etisk nivå de resonerar samt om det finns några skillnader årskurserna emellan.
- Slutsats:** Studien tyder på att det föreligger skillnader mellan de som läser första året jämfört med de som läser det sista året. Förstaårsstudenterna hamnar i snitt på nivå tre på Kohlbergs sexgradiga skala, där sex är den högsta etiska nivån och ett är den lägsta, medan sistaårsstudenterna i snitt hamnar på nivå fem. Det finns många olika förklaringar till vad detta kan bero på men studien tyder på att utbildning i kombination med ålder i alla fall har en viss betydelse.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Bakgrund	1
1.2. Problemdiskussion	2
1.3. Problemformulering	2
1.4. Syfte	2
1.5. Disposition	3
2. Metod	4
2.1. Ämnesval.....	4
2.2. Undersökningsmetod.....	4
2.3. Informationsinsamling	5
2.3.1. Insamling av data	5
2.3.2. Intervju	5
2.3.3. Respondenter.....	6
2.4. Källkritik	6
2.5. Kvalitet.....	7
2.5.1. Reliabilitet	7
2.5.2. Validitet.....	8
3. Tidigare studier	9
3.1. Etiska problem och dilemman.....	9
3.2. Det etiska resonemangets påverkande faktorer.....	10
3.2.1 Utbildning.....	10
3.2.2. Kön	11
3.2.3. Ålder och mognad	12
3.2.4. Religion	12
4. Teori	13
4.1. Etik och moral	13
4.1.1. Etik i praktiken	13
4.1.2. Former för etik	14
4.2. Etiska begrepp	14
4.2.1. Etisk medvetenhet	14
4.2.2. Etiskt resonemang	15
4.3. Kognitiv moralutvecklingsteori.....	15
4.3.1. Prekonventionella nivåer.....	16
4.3.2. Konventionella nivåer	16
4.3.3. Postkonventionella nivåer	16

4.4. Moral Judgment Interview	16
4.4.1. Resonemang på prekonventionella nivåer.....	17
4.4.2. Resonemang på konventionella nivåer.....	17
4.4.3. Resonemang på postkonventionella nivåer	17
5. Empiri och analys.....	18
5.1. Dilemman	18
5.2. Pilotintervju.....	19
5.3. Presentation av intervjuer och analys av dessa	19
5.3.1. Respondent 1A Man.....	19
5.3.2. Respondent 1B Kvinna.....	21
5.3.3. Respondent 1C Man	22
5.3.4. Respondent 1D kvinna	23
5.3.5. Respondent 4A Man.....	24
5.3.6. Respondent 4B Kvinna.....	26
5.3.7. Respondent 4C Man	27
5.3.8. Respondent 4D Kvinna	28
5.4. Jämförande analys	30
5.5. Analys utifrån de faktorer som kan påverka det etiska resonemanget.....	31
6. Slutdiskussion.....	34
6.1. Slutsats	34
6.1.1. Föreligger skillnader mellan hur studenter med redovisningsinriktning resonerar kring etiska dilemman, första respektive sista året på utbildningen?.....	34
6.1.2. Vilka nivåer uppnår studenterna utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori?	35
6.1.3. Hur kan eventuella skillnader beskrivas och vad beror de på?	35
6.2. Förslag till fortsatta studier	37
Källförteckning.....	38
Bilaga 1	40
Bilaga 2	42
Bilaga 3	54

1. Inledning

I kapitel ett ges först en bakgrund till uppsatsen. Vidare presenteras problemdiskussionen, vilken leder fram till den problemformulering och det syfte som uppsatsen baseras på.

1.1. Bakgrund

Revisorer och redovisare har i dagens samhälle en mycket betydelsefull roll då det är viktigt att företagets intressenter kan lita på den information som styrelse och VD för företagen presenterar. Bland företagets intressenter finns leverantörer, vilka vill kunna lita på att de ska bli betalda och kunder, vilka vill vara säkra på att de varor eller tjänster som köps blir levererade. Andra intressenter är kreditgivare som behöver kunna försäkra sig om att företaget kan betala tillbaka sina lån och ägarna som givetvis har intresse i hur företaget går och presenteras. Även stat och kommun är intressenter då skatten beräknas på den vinst som redovisas i de finansiella rapporterna. Det finns således många som är beroende av att revisorer kritiskt granskar, bedömer och uttalar sig om årsredovisningen (FAR Förlag 2006).

Det finns många lagar och regler som styr över vad revisorer får och inte får göra men det kommer förmodligen alltid att uppstå situationer där det inte går att luta sig mot lagen utan revisorer själva blir tvungna att resonera etiskt för att kunna agera korrekt. Därför har det skapats yrkesetiska regler som en revisor förväntas använda som vägledning när komplikationer i dessa gråzoner uppstår (FAR Förlag 2006).

I den kandidatuppsats från 2009 som författarna tidigare har skrivit är fokus riktat mot de problem och dilemman som kan uppkomma inom revisorsprofessionen. Några problem som identifierades är bland annat vänskap mellan kund och revisor, det faktum att det är kunden som betalar för tjänsten att bli granskad samt att det krävs en hel del pondus från revisorns sida för att stå emot de påtryckningar som förekommer från framförallt stora företag i dag. Det framkommer i uppsatsen att arbetsklimatet för revisorer är betydligt tuffare idag än det tidigare har varit och att det krävs stark integritet och ett väl utvecklat etiskt resonemang för att bli en bra revisor (Capretti och Wendéus 2009).

Den utbildning som krävs för att bli auktoriserad revisor innebär en magisterexamen med inriktning på redovisning samt fem års praktisk erfarenhet. Idag ingår utbildning inom etik i de redovisningskurser som ges på både kandidat och magisternivå men i relativt begränsad omfattning på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

1.2. Problemdiskussion

Det har under åren skapats yrkesetiska regler och riktlinjer inom redovisning och revision vilket tyder på att det behövs inom branschen. Om det finns ett behov av att vara etiskt medveten i yrket bör också de studenter som kommer ut i arbetslivet hålla en bra standard inom området för att kunna hantera arbetsuppgifterna som väntar.

Idag utgör ämnet etik inom redovisning en väldigt liten del av utbildningen som studenterna på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet läser. Enligt de planer som ligger till grund för kurserna ska etik ingå men det finns inga omfattande krav och ämnet ingår inte på tentamen. Det är inte nödvändigtvis så att studenter från början har en låg etisk medvetenhet eller ett sämre etiskt resonemang. Dock är det intressant att se om det är någon skillnad i det etiska resonemanget då studenterna har genomgått den fyraåriga utbildningen med inriktning mot revisorskompetens.

Revisionsyrket handlar idag inte bara om siffror och regler utan är till stor del ett serviceyrke där man ställs inför många svåra situationer på ett mer personligt plan än att vara bara granskande i företagen. Idag måste man vårda sina kunder på ett annat sätt än tidigare vilket också leder till mer komplexa etiska dilemman. Utbildningar är till stor del inriktade på de regler som finns och mindre på de mer diffusa delarna såsom etik, svåra situationer och hållbarhet, vilka även de har stor betydelse.

Om det skulle finnas en skillnad i det etiska resonemanget efter utbildningen jämfört med före, vad skulle den då bero på. Det kan tänkas finnas många olika faktorer som kan påverka hur studenter resonerar. Människors utgångspunkt och bakgrund är olika vilket leder till frågor om vilka skillnader det är möjligt att identifiera.

1.3. Problemformulering

1. Föreligger skillnader mellan hur studenter med redovisningsinriktning resonerar kring etiska dilemman, första respektive sista året på utbildningen?
2. Vilka nivåer uppnår studenterna enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori?
3. Hur kan eventuella skillnader beskrivas och vad beror de på?

1.4. Syfte

Syftet med uppsatsen är att identifiera eventuella skillnader i det etiska resonemanget mellan studenter som läser första respektive sista året av sin utbildning med inriktning på redovisning. Författarna avser också att undersöka på vilken nivå studenterna resonerar utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori samt diskutera vad de eventuella skillnaderna kan bero på.

1.5. Disposition

För att ge läsaren en bättre överblick presenteras nedan en disposition. Under varje kapitel redogörs för innehållet i korta drag.

Kapitel 1	<i>I kapitel ett ges först en bakgrund till uppsatsen. Vidare presenteras problemdiskussionen vilken leder fram till den problemformulering och det syfte som uppsatsen baseras på.</i>
------------------	---

Kapitel 2	<i>Detta kapitel inleds med en motivering av det valda ämnet och därefter beskrivs vilken metod som används. Här presenteras även respondenterna samt hur intervjuerna går tillväga. Kapitlet avslutas med en diskussion beträffande uppsatsens kvalitet.</i>
------------------	---

Kapitel 3	<i>Här tas tidigare studier som kan relateras till uppsatsämnet upp. Kapitlet behandlar bland annat etiska dilemman samt olika faktorer som kan påverka etiken såsom utbildning, kön, ålder samt religion.</i>
------------------	--

Kapitel 4	<i>I detta kapitel redogörs för den teori vilken uppsatsens empiri kommer att analyseras med hjälp av. Först definieras etik och därefter presenteras Kohlbergs moralutvecklingsteori samt metoden Moral Judgment Interview som används för att utvärdera respondentens etiska resonemang.</i>
------------------	--

Kapitel 5	<i>I kapitlet presenteras en sammanfattning på var och en av de åtta intervjuer som genomförts samt efterföljande analys på varje intervju. Därefter jämförs respondenten i en analys och sedan analyseras de eventuella orsakerna till skillnader.</i>
------------------	---

Kapitel 6	<i>I det här kapitlet presenterar författarna de slutsatser som framkommit med utgångspunkt från den empiriska och analytiska delen. Kapitlet är indelat efter de problem som formulerades i inledningen. Avslutningsvis ger författarna förslag på fortsatta studier inom området.</i>
------------------	---

2. Metod

Detta kapitel inleds med en motivering av det valda ämnet och därefter beskrivs vilken metod som används. Här presenteras även vilka respondenterna är samt hur intervjuerna går tillväga. Kapitlet avslutas med en diskussion gällande uppsatsens kvalitet.

2.1. Ämnesval

Då författarna skrev en kandidatuppsats tillsammans inom etikområdet under vårterminen 2009 fick man upp ögonen för de många etiska problem och dilemman som finns inom revisorsprofessionen. Kandidatuppsatsen, med titeln "Etik inom revisorsprofessionen", handlade sammanfattningsvis om att författarna intervjuade pensionerade revisorer om etiska problem som kunde uppstå i yrket. Då det framkom att många problem i yrket kräver ett utvecklat etiskt resonemang växte frågan om de studenter som kommer ut i arbetslivet är förberedda för dessa dilemman. Valet föll därför på att undersöka hur mycket de fyra åren som krävs för att få examen med revisorskompetens spelar in och vilka skillnader i etiskt resonemang man kan utläsa, om det finns några.

2.2. Undersökningsmetod

Författarna intervjuar under uppsatsen studenter för att skapa sig en förståelse för det etiska resonemang de för. Endast åtta individer väljs ut för intervju och representerar därmed studenter generellt. Detta innebär att undersökningen skulle kunna ses som en fallstudie (Ejvegård 2003). Fördelen med detta är att det med ett relativt litet urval går att få en bild av vad en större, eller i detta fall två, större grupper anser utan att behöva genomföra en totalundersökning. Författarna använder sig av Lawrence Kohlbergs "Moral Judgment Interview" (MJI), vilket är en intervjuteknik där man använder etiska dilemman med tillhörande följdfrågor för att få igång ett resonemang kring etiska frågor. Svaren utgör den empiri som uppsatsen innehåller. De resonemang intervjuerna leder till analyseras sedan utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori. Respondenterna blir genom den metoden analyserade och därefter placerade på någon av de sex nivåer av moralutveckling som Kohlbergs teori innefattar. Hur en person resonerar på respektive nivå finns beskrivet i Kohlbergs teori och redogörs för närmare i teorikapitlet. I många andra studier på liknande områden används en annan utav Kohlbergs metoder vilken kallas Defining Issues Test (DIT). Den undersökningsmetoden baseras på enkätundersökningar. DIT är en mer beprövad metod för etiskt resonemang men ger endast kortsvaret. Då författarna vill åstadkomma ett djupare etiskt resonemang räcker inte Defining Issues Test varpå intervjuer används istället. Detta är en metod som aldrig eller sällan använts i de sammanhang som nu görs vilket innebär att undersökningen kan kallas explorativ till sin natur.

2.3. Informationsinsamling

2.3.1. Insamling av data

För att kunna genomföra en studie krävs insamling av data av olika slag. Det är också av vikt att olika former av insamling bedrivs för att studien inom det valda ämnet skall vara trovärdig. Författarna baserar den empiri som studien innehåller på intervjuer med studenter vilket innebär att helt ny information samlas in. Även om ämnet tidigare vidrörts i form av undersökningar, artiklar och tidigare uppsatser har troligen ingen tidigare genomfört en undersökning på samma sätt. Detta innebär att man kan se den insamlade data som primärdata vilket per definition innebär data som inte tidigare är insamlad och publicerad (Holme och Solvang, 1997). Data samlas in genom intervjuer med fyra stycken förstaårsstudenter respektive fyra stycken sistaårsstudenter med inriktning på revisorskompetens.

Det andra slaget av data som finns är det som kallas sekundärdata vilket, till skillnad från primärdata, är sådan data som har insamlats och publicerats i form av en artikel, bok eller dylikt (Holme och Solvang 1997). Den här sortens insamling av data används i referensramen och redogörelsen för tidigare studier inom ämnet. Den eget insamlade primärdata baseras på och jämförs med det som tidigare är skrivet. Författarna undersöker vad som tidigare finns skrivet i form av uppsatser, artiklar och böcker för att hitta en utgångspunkt för studien samt en referens för den analys och de slutsatser som görs.

2.3.2. Intervju

Den här studien är till största delen baserad på den information som framkommer i intervjuer vilket gör dessa intervjuer viktiga för resultatet. Uppsatsen är inriktad på studenters etiska resonemang och det är därför studenter som agerar respondenter. Man skiljer vanligtvis på en kvantitativ och kvalitativ metod när det handlar om intervjuer (Trost 2005). Det som skiljer dessa metoder åt är standardiseringen av de frågor och de svar som ges. Den här intervjun får anses vara kvalitativ då man baserar undersökningen på djupare intervjuer där svaren är av mer analytisk karaktär. Det är meningen att studenterna skall resonera kring dilemman fritt och med hjälp av följdfrågor. De frågor som ligger till grund för intervjun är likadana för alla respondenterna, detta för att intervjuerna skall vara så jämförbara som möjligt och utgå från samma grund. Författarnas vision är att inte påverka respondenterna i någon riktning samt att vara så neutrala som möjligt för att den empiri som samlas in skall vara trovärdig. Målet är att utreda hur respondenterna resonerar och tänker vilket görs genom följdfrågor och att respondenterna får chans att ge väl utvecklade svar på relativt standardiserade frågor. Det är av vikt för författarna att få en klar bild av studenters etiska resonemang.

2.3.3. Respondenter

Då studien baseras på studenters etiska resonemang blir de naturliga respondenterna just studenter. Inriktningen är studenter på Handelshögskolans revisorsår eftersom det är de som mest troligt kommer att arbeta på revisionsbyråer i framtiden och därmed kommer att hamna i etiska dilemman inom området. Intervjuer kommer även att göras med de studenter som läser första året på ekonomprogrammet för att jämföra om det finns några skillnader i det etiska resonemanget. Författarna genomför, för att hitta respondenter på första året, en kortfattad presentation av uppsatsen under ett av deras föreläsningstillfällen. Några hör sedan av sig och är intresserade av att delta i studien och det är på det sättet de studenter som läser första året blir utvalda. De respondenter som deltar från sista året är svårare att hitta på grund av att en av författarna läser samma inriktning och författarna önskar intervjua studenter de inte känner för att uppnå bättre trovärdighet. Författarna frågar därför studenter på revisorsinriktningen som de inte känner så väl och får tag på dessa genom andra studenter som de känner bättre. Respondenterna plockas ut med en jämn fördelning mellan könen. Totalt åtta studenter intervjuas, fyra förstaårsstudenter och fyra sistaårsstudenter. Av dessa är två i varje grupp kvinnor och två män. Åldern anpassas så att alla studenter bara har haft ett år ledigt innan de började studera alternativt började direkt efter gymnasiet. Detta innebär att de som läser första året är födda 1990 alternativt 1989 och de studenter som läser fjärde året är födda 1987 alternativt 1986. Den anpassningen görs för att åldern inte ska bli en alltför avgörande faktor i det etiska resonemanget. Författarna använder metoden om mättnad, det vill säga att börja med några intervjuer och därefter välja ut fler till mättnad uppstår. Mättnad innebär att det inte längre kommer fram någon ny information då man genomför fler intervjuer.

2.4. Källkritik

Då källor granskas finns det främst några områden att ha i åtanke. Det första området är kravet om äkthet, det vill säga om det går att lita på källan i fråga, vilket undersöks genom att kontrollera huruvida materialet är äkta eller om det kan föreligga förfälskningar (Ejvegård 2003). Inom detta område finns i den här studien givetvis en risk att respondenten endast berättar delar av helhetsbilden och inte är fullt sanningsenliga. Det kan här vara en risk att de studenter som intervjuas säger det som de tror är rätt svar eller som de tror att man skall säga för att uppfattas som etisk. Detta är givetvis ett problem i de flesta intervjusituationer. I det här fallet är respondenterna helt anonyma vilket borde öka sannolikheten att de vågar diskutera dilemman utan att tänka på vad man borde säga. Vad gäller litteraturen anser författarna att det är svårt att helt säkerställa äktheten eftersom det finns bakomliggande källor även till de böcker som har skrivits. Genom att använda litteratur av seriösa och kända författare får man dock anta att den information som ges är äkta men måste ändå ha i åtanke att detta problem kan finnas.

Vidare måste man ifrågasätta värdet av källan. Källans värde kan fastställas genom att man tar reda på varifrån uppgifter och fakta härstammar och i största möjliga mån utnyttjar den ursprungliga källan. Om man kommer längre ifrån den ursprungliga källan blir risken större och större att man påträffar inkorrekt fakta. Generellt kan man säga att primärkällor, det vill säga förstahandsinformation, är bättre än sekundärkällor (Ejvegård 2003). Eftersom författarna går direkt till källan, vilken är respondenterna i detta fall, använder de sig uteslutande av primärkällor i den empiriska delen. I referensramen används både litteratur och artiklar. De artiklar som används presenterar egna undersökningar, vilket innebär att även om de är sekundärkällor får de anses vara tillförlitliga sådana, då författarna till dessa artiklar själva går till primärkällan. Den litteratur som finns är svårare att värdera men får med samma motivering som ovan anses förbättras av det faktum att man använder seriös och känd litteratur.

Ett ytterligare ställningstagande är vilken färskhet man bedömer att källan har. Nya källor är i allmänhet bättre och mer uppdaterade än gamla källor. Man kan anta att en forskare eller författare som har skrivit något nytt har tagit reda på vad som skrivits inom området tidigare och kombinerat detta med nya rön. Detta leder till att nya källor oftast är de mest pålitliga (Ejvegård 2003). Den litteratur som författarna använt sig av är huvudsakligen från 1990- och 2000-talet men det finns en bok från 1984, vilken behandlar Kohlbergs moralutvecklingsteori. Då detta är en klassisk metod som fortfarande i stor utsträckning används tror författarna att det är bättre att använda den källan, som är en ursprunglig källa, än det som senare finns skrivet. Beträffande de artiklar som används i referensramen är dessa i första hand från år 2005 eller senare. Några artiklar är äldre men i de fallen har ingen, vad författarna har kunnat hitta, ny information kommit på det området senare än artikeln i fråga är skriven.

2.5. Kvalitet

2.5.1. Reliabilitet

Begreppet reliabilitet mäter huruvida en studie skulle ge samma resultat vid två olika tillfällen om förutsättningarna för undersökningen i övrigt var likadana. Med andra ord mäter reliabiliteten hur tillförlitlig en undersökning är i sin helhet. Då undersökningen i fråga bygger på intervjuer finns det en rad olika faktorer som skulle kunna påverka respondenterna. Människor påverkas av många olika saker och har i grunden olika värderingar vilket gör att den enas svar med stor sannolikhet inte blir den andres lik (Bell 2000). De frågor som ställs under intervjutillfällena är likadana vilket skulle kunna leda till bättre reliabilitet då alla respondenter med säkerhet har svarat på samma frågeställning. Dock finns en risk i att de studenter som har svarat inte upplever frågeställningen på samma sätt och därmed svarar på lite olika saker. Detta försöker författarna att stävja med hjälp av en pilotintervju som beskrivs i empirikapitlet där respondenten först genomgår hela intervjun varpå det förs en diskussion om hur denne uppfattar frågorna. På detta sätt får författarna bättre inblick i hur frågorna uppfattas och kan förklara för respondenterna i undersökningen vid missförstånd.

Den studie som genomförs är kvalitativ vilket innebär att svaren inte är standardiserade på samma sätt som vid exempelvis en enkätundersökning. Detta medför en risk i att man inte nödvändigtvis hade fått exakt samma resultat igen med andra respondenter. Detta får anses hota reliabiliteten en aning. Dock uppvägs detta faktum, åtminstone till viss del, med många fördelar. Genom att genomföra djupintervjuer undersöker man det etiska resonemanget på ett mycket mer utförligt sätt än det som är möjligt i de undersökningar som har högre reliabilitet. I studien genomfördes åtta intervjuer och redan efter fyra intervjuer kunde det utläsas tendenser ur materialet. De fyra återstående intervjuerna bekräftade de tidiga tendenserna vilket innebär att reliabiliteten får anses öka då många fristående intervjuer tyder på samma sak. Författarna upplever alltså en mättnad i resultatet även om en mättnad i etiskt resonemang självklart inte går att uppnå helt eftersom detta är så individuellt från person till person.

2.5.2. Validitet

Validitet är måttet på hur väl en fråga eller ett svar stämmer överens med det som är tänkt, alltså om exempelvis en intervju leder till svar på den frågeställning den är menad att besvara. Måttet validitet brukar också kallas för giltighet. De två begreppen reliabilitet och validitet hör ihop på så sätt att validiteten är beroende av reliabiliteten. Om undersökningen inte har någon reliabilitet kan inte heller validitet uppnås, däremot behöver inte en undersökning som uppfyller reliabilitet nödvändigtvis uppfylla validitet (Bell 2000). Då författarna i det tidigare stycket resonerat kring reliabilitet och konstaterar att kravet för detta torde vara uppfyllt går det att även diskutera huruvida studien uppnår validitet.

De problem som skulle kunna uppstå genom en sådan studie som den här är att respondenterna missförstår både dilemman och följdfrågor vilket i sådana fall leder till att validiteten sjunker. Det finns också en risk med att författarna i analysen delar in respondenterna på de olika nivåerna då författarna nödvändigtvis inte tolkar teorin helt korrekt. För att förbättra validiteten görs en rad åtgärder. Först görs en pilotintervju för att författarna skall få en chans att testa de dilemman och följdfrågor som skall användas och hur respondenter kan tänkas tolka dessa. Intervjumaterialet som används är väl beprövade dilemman med följdfrågor vilket ytterligare ökar validiteten. Då intervjuerna är genomförda analyseras de utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori, vilket är en beprövad och mycket ansedd metod. För att säkra att analysen genomförs korrekt och objektivt genomför författarna den analys och värdering av det etiska resonemanget var och en för sig. Därefter jämförs de nivåer respondenterna delades in i av respektive författare. Det faktum att den värderingen visar sig vara näst intill identisk tyder på att validiteten i den frågan är bra. För att ytterligare säkra hög validitet har författarna låtit en oberoende person ta del av teori och empiri och därefter, helt oberoende, genomföra en egen analys. Den analysen, samt indelning av respondenterna på de olika nivåerna presenteras i bilaga tre. Resultatet av den analysen är inte exakt likadan men väldigt lik den analys som författarna själva gör vilket tyder på validitet i studien.

3. Tidigare studier

Här tas de tidigare studier som kan relateras till uppsatsämnet upp. Kapitlet behandlar bland annat etiska dilemman samt olika faktorer som kan påverka etiken såsom utbildning, kön, ålder samt religion.

3.1. Etiska problem och dilemman

Författarna till uppsatsen (Capretti och Wendéus 2009) har tidigare skrivit en uppsats tillsammans, då på kandidatnivå. Ämnet för den uppsatsen var etiska dilemman inom revisorsprofessionen vilket genomfördes genom intervjuande av pensionerade revisorer. Deras åsikter och erfarenheter var sedan grunden till den empiri som framställdes i uppsatsen. Det som framkom i den tidigare uppsatsen är av intresse för magisteruppsatsen i den meningen att det är viktigt att känna till vilka problem alternativt dilemman man, som revisor, i framtiden kan komma att ställas inför.

I studien framkom att revisorerna som deltog tycker att god etik i allmänhet är kopplad till de egenskaper man besitter. Egenskaper som nämndes är att vara bestämd, kompetent och engagerad. Vidare diskuterades det faktum att en revisor aldrig är helt oberoende eftersom företaget som granskas också är det som betalar för tjänsten. Revisorerna i undersökningen tycker att det är relativt lätt att i de flesta fall avgöra vad som är rätt eller fel men anser att det finns en hel del gråzoner i regelverk och riktlinjer som gör att det inte är självklart vad som är etiskt.

Inom vilka områden kan det då uppstå problem och dilemman i revisionsyrket? Ett av problemen som respondenterna i studien såg är att företagen i dag har så mycket makt och kunskap att man som revisor måste vara ännu mer kompetent och bestämd. Eftersom de företagen som revideras också är kunder kan det uppstå en svår balansgång i vad som skall accepteras för att behålla kunden gentemot vad som inte ska accepteras för att fortfarande agera etiskt och regelmässigt riktigt som revisor. De påtryckningar som enligt revisorerna är vanligast gäller ofta värderingsfrågor och när saker inte är olagliga men inte nödvändigtvis helt etiska och var man då ska dra gränsen för vad som kan godtas. Ett återkommande problem som revisorerna i studien talar om är oberoendet och avsaknandet av det. Att konkurrensen mellan byråerna har ökat har gjort att det, enligt respondenterna, blivit allt svårare att hålla en distans eftersom man är benägen att godta mer för att behålla kunderna. Revisorerna pratar också om att det kan uppstå problem i samband med att man blir för nära vän med en kund. Det är inte nödvändigtvis så att det är sämre att vara vänner ur ett etiskt perspektiv men det kan vara så att man tillåter mer i en sådan situation eftersom det är svårare att särskilja rätt och fel. Enligt revisorerna är detta extra svårt när ett sådant företag som man har en långvarig relation med går dåligt (Capretti och Wendéus 2009).

3.2. Det etiska resonemangets påverkande faktorer

3.2.1 Utbildning

Etik har, under senare år, blivit allt mer uppmärksammat i samband med diverse skandaler i affärlivet. Genom dessa skandaler har etiken fått allt större utrymme i media då man i större utsträckning har insett att företag och deras kontakter kan bli drabbade och få dåligt rykte om inte företag agerar riktigt. De ytterst ansvariga är ledarna som i stor utsträckning måste vara förberedda och utrustade med etiska verktyg (Giacalone 2008). För att företagsledare i framtiden skall kunna förbättra sin verktygslåda för att kunna lösa etiska problem krävs många åtgärder. Olika faktorer påverkar självklart hur väl man klarar av att lösa etiska dilemman då de uppstår och en av dessa faktorer är utbildning. I en undersökning publicerad i *Journal of Business Ethics* sammanställer författarna den forskning som är gjord på utbildningens betydelse för etiskt tänkande under de senaste trettio åren (Cubie 2010).

<i>År</i>	<i>Författare</i>	<i>Slutsats</i>	<i>Fokus</i>
1982	Boyd	Positiv inverkan	Etisk medvetenhet
1982	Martin	Ingen inverkan	Etiskt resonemang
1980, 1985	Arlow och Ulrich	Delvis positiv inverkan	Etisk medvetenhet
1988	Stead och Miller	Positiv inverkan	Social medvetenhet
1989	Wynd och Mager	Ingen inverkan	Etisk attityd
1991	Weber och Green	Positiv inverkan	Etiskt resonemang
1992	Glenn Jr.	Positiv inverkan	Etiskt omdöme
1998	Carlson och Burke	Positiv inverkan	Etiskt resonemang
1998	Gautschi och Jones	Positiv inverkan	Etisk känslighet
2000	Weber och Glyptis	Positiv inverkan	Etisk känslighet
2006	Ritter	Ingen inverkan	Etiskt resonemang

(Cubie 2010)

Som man kan utläsa av sammanställningen har de flesta studier fokuserat på att mäta etisk medvetenhet och etiskt resonemang. Metoderna varierar från studie till studie men de allra flesta visar att utbildning har en positiv inverkan. Det finns även studier som pekar på att utbildning inte skulle göra någon signifikant skillnad men ingen studie där utbildning har negativ inverkan.

Cubie (2010) har också genomfört en egen studie där man har testat två grupper av studenter som sedan har jämförts med en kontrollgrupp. Den första gruppen av studenter har fått utbildning inom etik medan den andra gruppen har läst kurser utan etisk inblandning. Av de studenter som genomgick den etiska utbildningen tyckte en större andel, 88 % att det var viktigt att studera etik jämfört med 68 % av de som inte genomgick utbildningen. De som är etikutbildade höll också i större utsträckning med om att det är viktigt med andra värden i företag än bara vinst (Cubie 2010).

De båda grupperna testades vidare genom ett antal mindre dilemman med korta svar men där man ändå kan utläsa vissa tendenser. De som inte hade genomgått etikutbildningen var mer benägna att betala mutor för att komma framåt. De var också mer benägna att nå personlig framgång på bekostnad av någon annans misslyckande. På frågan om man kan tänka sig att berätta viktig information från en gammal arbetsgivare för en ny tyckte gruppen som inte hade genomgått utbildningen i större utsträckning att det var lämpligt. De som inte varit med på utbildningen tyckte också i högre utsträckning att man skall följa arbetsgivarens order vad det än gäller. I detta exempel handlade det om att på arbetsgivarens befallning släppa ut giftgas i naturen i hemlighet, vilket de som inte gått utbildningen i större uträkning hade accepterat. Resultatet av undersökningen visar alltså att utbildningen har betydelse för det etiska resonemanget. Frågan är dock i vilken utsträckning detta påverkar studenterna när de kommer ut i arbetslivet. Enligt undersökningen har studenterna låga förväntningar på det etiska resonemanget i arbetslivet och att utvecklas etiskt senare. Det är troligt att nya personer i arbetslivet i stor utsträckning endast agerar som de blir tillsagda och att etik och kritiskt tänkande därför får en begränsad roll (Cubie 2010).

3.2.2. Kön

Det finns många tidigare studier som tyder på att det kan finnas skillnader mellan hur etiskt medvetna kvinnor och män är samt hur de angriper etiska frågor. Kohlberg (1984) beskriver hur män och kvinnor går igenom olika stadier i moralutvecklingen vid olika tidpunkter samt att kvinnor inte kommer upp till samma nivå i den stegen i samma utsträckning som män. Gilligan (1982) menar att det ena könet inte nödvändigtvis för ett bättre etiskt resonemang än det andra men att de angriper etiska problem på olika sätt samt har olika utgångspunkt i sin etiska uppfattning. Enligt den undersökningen är män mer benägna att basera beslut på faktorer såsom rättvisa och regler medan kvinnor i större utsträckning går på känsla och är omhändertagande. Kvinnor är bättre än män på att vårda relationer och är mer styrda av att vilja vara duktiga och vilja göra bra ifrån sig. Män är i större utsträckning inriktade på att nå framgång och att lyckas vilket också kan medföra att män kan vara mer benägna att handla oetiskt för att nå sina mål.

De studier som finns visar antingen på att kvinnor har en tendens att vara mer etiska än män eller att det inte förekommer några skillnader. Stedham, Yamamura och Beekuns (2007) har genom en tysk studie där både män och kvinnor fick ta ställning till ett antal scenarier kommit fram till att kvinnorna reagerade starkare på oetiskt beteende än män. En annan studie gjord av Ibrahim och Angelidis (2009) genomförd på 335 stycken redovisare undersökte vad män och kvinnor anser vara de viktigaste för att kunna bedriva bra redovisning. Både män och kvinnor placerade i undersökningen etik i mittenskiktet av skalan men kvinnor placerade etikens betydelse några placeringar högre än män.

3.2.3. Ålder och mognad

Resultaten av de undersökningar som har gjorts om huruvida ålder påverkar det etiska resonemanget går isär. Många studier visar på att äldre i större utsträckning än yngre personer visar höga etiska nivåer i resonemanget. Det finns dock studier som inte visar någon signifikant skillnad och någon enstaka som till och med visar på motsatsen. En undersökning som genomfördes på utvalda amerikanska universitet visade att de äldre studenterna fick högre etisk poäng än de yngre i en undersökning där studenterna fick ta ställning till diverse etiska dilemman (Comer och Vegas 2008). En annan, äldre, amerikansk studie visade att de yngre studenterna var mer benägna att involvera sig i olagliga aktiviteter för att uppnå resultat än äldre. De yngre studenterna i undersökningen var alltså beredda att låta gränserna mellan rätt och fel vara mer flytande (Terpstra et al 1993). I en liknande studie genomförd av Hartikainen och Torstila (2004) kommer man fram till att yngre människor i större utsträckning accepterar oetiska händelser i arbetslivet, vilket skulle kunna bero på att man är mer styrd av chefer i yngre ålder men också att man inte har uppnått samma mognad.

I ytterligare en stor, äldre, amerikansk undersökning fann man däremot ingen signifikant skillnad mellan äldre och yngre studenter. I den undersökningen fick studenterna ta ställning till tjugofyra olika scenarion och deras påverkan på det etiska omdömet (Barnett och Brown 1994). I en annan, liknande undersökning genomförd år 2003 kom man även fram till slutsatsen att äldre studenter är mindre etiska än yngre (Sakaran och Bui 2003).

Ett relativt nytt ämne inom etikområdet är huruvida mognad eller engelskans "readiness" har någon inverkan på det etiska resonemanget. Readiness är inte ett självklart ord att översätta men innebär att vara mogen nog att ta till sig etiska aspekter, att vara redo. Etik kan ses som ett ämne som sträcker sig utöver det som är allra viktigast att lära sig och mognaden visar då om man kan ta till sig undervisning i ämnet. Studier visar att om man kan se en fördel i undervisning inom etik och därmed är mer intresserad av att lära sig det uppnår man högre nivå i det etiska resonemanget. Genom att vara öppen för det som sägs inom ämnet blir den berörda personen mer etisk och även mer öppen för annat tänkande som inte ligger inom strikta ramar. Mognad är givetvis svårt att mäta men man bör ha med sig att det spelar in i individens förmåga att ta till sig och bli etiska (Lowry 2003).

3.2.4. Religion

Flera studier tyder på att det finns ett relativt starkt samband mellan religion och etik (Albaum och Peterson 2006). De människor som uppger att de är religiösa är enligt undersökningarna mer etiska än människor som uppger att de inte praktiserar någon religiös tro. Detta beror enligt studierna på att man som religiös har ett större intresse för de frågor som kopplas ihop med ämnet etik. Det intresse som finns för att lära sig om etik och därmed kunna resonera bättre kring dess dilemman har ett samband med Lowrys (2003) teori vilken menar att man tillgodogör sig de verktyg som ges för att lösa etiska problem i mycket större utsträckning om det i grunden finns intresse för det.

4. Teori

I detta kapitel redogörs för den teori vilken uppsatsens empiri kommer att analyseras med hjälp av. Först definieras etik och därefter presenteras Kohlbergs moralutvecklingsteori samt metoden Moral Judgment Interview som används för att utvärdera respondenternas etiska resonemang.

4.1. Etik och moral

Etik och moral används ofta som parallella begrepp vilket är förståeligt eftersom de ursprungligen har samma betydelse, nämligen sed eller sedvänja. Etik härstammar från det grekiska ordet *ethos* och moral kommer från det latinska ordet *moralis* men i grundbetydelsen finns det inga skillnader. Idag gör man dock en viss skillnad mellan begreppen. Etik används i nutid som själva teorin, det vill säga att ordet täcker in alla delar och används som ett samlingsbegrepp. Moral är begränsat till en mindre del och i allmänhet brukar man använda moral i syfte att diskutera faktiska handlingar (Collste 1996).

4.1.1. Etik i praktiken

Människor är unika på många sätt jämfört med andra djur. En egenskap som man inte hittar hos andra arter är förmågan att kunna sätta sig in i situationer, att kunna känna andras känslor. Människor upplever avundsjuka och jämför sig med andra människor på ett sätt som tyder på att man kan uppleva andras värderingar och känslor. Det är alltså möjligt för människor att sätta sig in i situationer som andra upplever och har en naturlig instinkt att vilja hjälpa till. Då vi är flockdjur i grunden vill vi leva tillsammans och påverkar därför varandras omgivning. Därmed har man lärt sig att se att handlingar kan medföra konsekvenser för andra människor. Det är möjligt för människor att känna ansvar för att saker blir rätt vilket är grundläggande för etik (Collste 1996).

Etik är inte ett tydligt begrepp. Det finns i många frågor inte något självklart rätt eller fel vilket också gör det intressant. Människan har utvecklat en rad verktyg för att tydliggöra vad som är rätt, exempelvis lagar, regler och sedvänja. Att följa dessa är dock inte alltid en garanti för att agera helt etiskt. Etik handlar ofta om helheten. Att man, baserat på kunskap, resonemang och känsla kan bilda sig en uppfattning om vad som är rätt att göra. För att upptäcka dilemman måste man våga ifrågasätta och tänka utanför det som man utan att tänka gör varje dag. Ett samhälle med ansvarsfulla, självständiga och tänkande människor har stor chans att vara ett mer etiskt samhälle (Gustafsson 1995).

4.1.2. Former för etik

Det finns, som tidigare nämnts, ingen helt enhetlig tolkning på begreppet etik. Det finns inte heller endast ett sätt att undersöka etik på. De flesta forskare och historiker använder det som kallas deskriptiv etik vilket innebär att i efterhand kartlägga hur etiskt individer har agerat eller resonerat och därmed hur väl den argumentation som förts håller. Då det genomförs en studie är det lämpligt att använda tillämpad etik och normativ etik. Inom tillämpad etik utgår man från en teori, en regel eller ett ansvarsområde och undersöker hur man resonerar utifrån de givna förutsättningarna. Den normativa etiken är en form av tillämpad etik som innebär att man definierar vad som är rätt eller fel utifrån de regler alternativt de teorier som finns. Genom att basera studien på en utarbetad teori, exempelvis Kohlbergs moralutvecklingsteori, går det att applicera det insamlade materialet och därifrån göra tolkningar på det etiska resonemanget (Collste 1996).

4.2. Etiska begrepp

Etik är ett vitt begrepp vilket man kan tolka på en mängd olika sätt och med olika utgångspunkter. Det är inte alltid ett enkelt begrepp att definiera och ännu svårare att praktisera. Eftersom det går att titta på etik ur så många perspektiv är det viktigt att bestämma en utgångspunkt för vilken slags etik som skall mätas. För att kunna genomföra en studie i människors etik behöver man först bestämma vilket eller vilka av dessa uttryck som används (Cubie 2010). Nedan presenteras de två som används i den här studien.

4.2.1. Etisk medvetenhet

Innan det är möjligt att fatta beslut i en given situation är det nödvändigt att personen i fråga förstår att det finns en svårighet som behöver övervägas (Lowry 2003). Att vara etisk medveten kan enligt Felton och Sims (2005) definieras som att man är kapabel att känna igen etiska problem i samhället och i sin närhet. Om man är kapabel att se att ett uppkommet vägskäl kan leda till konsekvenser både för den egna personen men också för andra kan man säga att det finns en etisk medvetenhet i någon form. Den medvetenheten kan visa sig i många skepnader. En individ kan exempelvis ställa förväntningar på en annan, förespråka någon form av rättvisa eller inse att något kan få konsekvenser för samhällets välfärd och på så sätt uttrycka etisk medvetenhet. Att personen är kapabel att inse att något inte står rätt till eller se en konflikt i en viss situation gör att den besitter medvetenhet (Felton och Sims 2005). Rossouw (2002) menar att etisk medvetenhet är att förstå vilka förpliktelser och vilket ansvar man har som person alternativt som företag när man arbetar med exempelvis ekonomi (Rossouw 2002).

4.2.2. Etiskt resonemang

Att besitta etiskt resonemang innebär en förmåga att kunna utvärdera och jämföra olika perspektiv på ett problem. Genom exempelvis utbildning kan människor tillgodogöra sig verktyg som ligger till grund för det etiska resonemang man för. Vilka verktyg man har med sig är alltså avgörande för vilken nivå en individ kan föra ett etiskt resonemang på (Rossouw 2002). Det etiska resonemanget går ut på att kunna väga för och nackdelar mot varandra när man står inför ett dilemma för att därifrån komma fram till det som är mest rätt. I alla dilemman och problem finns det inte något rätt eller fel men genom att utreda det etiska resonemanget bakom beslutet kan man dela in etiskt resonemang i olika utvecklingsstadium (Collste 1996).

4.3. Kognitiv moralutvecklingsteori

Den kognitiva moralutvecklingsteorin utvecklades framförallt av Jean Piaget och Lawrence Kohlberg. Piagets första verk, som skapades under 1930-talet, fick inte något större genomslag när det publicerades då den avvek från den dåtida uppfattningen om psykologi. Piaget utförde undersökningar på unga pojkar som utsattes för olika situationer där deras etik och moral testades. Piaget kom fram till att deras etik skiljde sig markant åt från vuxnas etik. Piaget kallade de ungas etik för "realistisk moral" och menade på att barn är medvetna om de etiska regler och förpliktelser som finns men att de inte ser dem som något som man måste följa för att samhället skall fungera. De såg alltså ingen nytta med etiken. Det var först senare, när barnen blev äldre, som de började se själva innebörden av etik och moral (Rest 1979).

Kohlberg forstsatte under 1950-talet på samma bana som Piaget men inte heller hans slutsatser fick till en början något vidare genomslag. Vid mitten av 1960-talet vände det dock och den kognitiva moralutvecklingsteorin som hade tagits fram fick ett allt större utrymme inom psykologin. Idag är Kohlberg ett stort namn inom psykologin och hans moralutvecklingsteori är vida erkänd (Rest 1979). Kohlberg försökte genom sina undersökningar att förstå den etiska utvecklingen en individ genomgår. Detta gjorde han genom att ställa sina respondenter inför olika etiska dilemman som han själv hade konstruerat och sedan fastställa den högsta nivån av etiskt resonemang som respondenten kunde föra runt dessa dilemman. För att kunna bestämma detta skapade Kohlberg tre steg av etisk utveckling som i sin tur är indelade i två nivåer vardera (Elm och Weber 1994).

Steg 1: Prekonventionell

Nivå 1: Straff- och lydnadsorienterat

Nivå 2: Egoistiskt orienterat/Belöningsorienterat

Steg 2: Konventionell

Nivå 3: Anpassningsorienterat "Snäll flicka/duktig pojke"

Nivå 4: Lag och ordningsorienterat

Steg 3: Postkonventionell

Nivå 5: Socialorienterat

Nivå 6: Universalt etikorienterat

4.3.1. Prekonventionella nivåer

På dessa nivåer är individen medveten om rätt och fel på grund av konsekvenser som följer. Vid nivå ett är det de fysiska konsekvenserna som avgör för individen om en handling är av ondo eller godo. Exempel på detta kan vara ett barn som vill undvika bestraffning från föräldrar eller lärare. Rätt handling på nivå två definieras av att individen via belöning försöker att skaffa sig själv fördelar (Kohlberg 1984).

4.3.2. Konventionella nivåer

När en individ befinner sig på de konventionella nivåerna är det förväntningar från omgivningen, bland annat från familj och andra sociala grupper som styr. Individen strävar efter att vara en "snäll flicka" eller "duktig pojke". Vid nivå tre är det viktigt att man passar in i majoriteten och att man har ett acceptabelt beteende utifrån den grupp man befinner sig i. Vid nivå fyra ser individen sig själv som en generell medlem i ett samhälle där det finns lagar som alla måste följa, oftast rör det sig om juridiska regler men kan också handla om exempelvis religiösa (Kohlberg 1984).

4.3.3. Postkonventionella nivåer

På postkonventionella nivåer har individen en mognad i sitt etiska resonemang och försöker att se till den allmänna nyttan när han eller hon värderar olika situationer. Vid nivå fem läggs stor vikt vid de sociala normer som finns och man anser att rätt handling är den som är rätt för den generella individen. Detta till skillnad från att bara se till lagen som på nivå fyra. Vid nivå sex definieras rätt utifrån individens samvete tillsammans med hans eller hennes egna etiska principer (Kohlberg 1984).

4.4. Moral Judgment Interview

För att identifiera hur långt en person har kommit i sin etiska utveckling och vilken nivå han eller hon har uppnått kan man använda sig av två olika metoder enligt Kohlberg, Defining Issue Test (DIT) eller Moral Judgment Interview (MJI). DIT är en kvantitativ undersökningsmetod där respondenterna får svara på en enkät med dilemman och påståenden. Svaren på enkäten poängsätts och summeras sedan enligt en mall som ger ett resultat. MJI å andra sidan är en kvalitativ undersökningsmetod där respondenterna ställs inför dilemman som de sedan, med hjälp av följdfrågor, skall föra ett resonemang kring. Informationen som samlas in via intervjuerna analyseras sedan gentemot Kohlbergs olika nivåer i den etiska utvecklingen (Elm och Weber 1994).

För att exemplifiera hur ett resonemang kring ett etiskt dilemma skall analyseras tjänar Woolfolks analys av "Heinz dilemma", vilket är Kohlbergs mest kända, som exempel.

Heinz Dilemma handlar om Heinz fru som är svårt sjuk i cancer och är döende. Det finns en nyupptäckt medicin som kan rädda hennes liv men den är mycket dyr. Heinz gör allt han kan för att skaffa pengar till medicinen men lyckas bara samla ihop till hälften av vad den kostar. Heinz frågar då mannen som säljer medicinen om han skulle kunna få den billigare eller skulle kunna betala resterande pengar senare eftersom hans fru är döende och behöver medicinen nu. Mannen svarar; "Nej, det var jag som upptäckte medicinen så jag tänker tjäna pengar på den". Heinz blir då desperat och bryter sig in i mannens butik för att stjäla medicinen. Frågan är nu om Heinz borde ha gjort så. Om detta är rätt eller fel och varför det är så (Woolfolk 1993). Nedan presenteras resonemang på de olika nivåerna för att en bättre förståelse skall uppnås.

4.4.1. Resonemang på prekonventionella nivåer

På dessa nivåer kan individens svar vara "det är fel att stjäla medicinerna för att rädda frun på grund av att Heinz kan åka fast och bli bestraffad". Detta resonemang baseras alltså på att individen i fråga kan bli bestraffad. På nivå ett gör individen allt vad han eller hon kan för att inte bli bestraffad. Det kan dock vara så att Heinz undviker straff av sin fru om han stjälar drogen vilket komplicerar situationen (Woolfolk 1993).

4.4.2. Resonemang på konventionella nivåer

Här tar individen samhällets regler och lagar i beaktning och säger exempelvis att; "Det är fel av Heinz att stjäla eftersom man då bryter mot lagen". En individ vill på den här nivån handla i enighet med samhällets riktlinjer och ur den synvinkeln är det fel att stjäla medicinen. Man skulle dock kunna tänka sig att individen skulle kunna svara; "Det går bra att stjäla eftersom Heinz menar väl och vill hjälpa sin fru, om han betalar tillbaka pengarna när han har möjlighet eller accepterar konsekvenserna av sitt handlande och tar sitt straff, fängelse eller böter". I det här fallet respekterar individen fortfarande lagen men sätter ett högre värde på lojalitet till sin fru. Detta visar på viljan att vara en god medmänniska men att ändå anpassa sig till lagen (Woolfolk 1993).

4.4.3. Resonemang på postkonventionella nivåer

Ett exempel på resonemang här är; "Det är inte fel av Heinz att stjäla eftersom det handlar om att rädda liv och ett mänskligt liv är värt mer än personlig egendom". Observera att resonemanget här är mer abstrakt än tidigare. Här kan lagar uppfattas som något godtyckligt, beroende på situationen. Individen inser att lagar är viktiga för att samhället skall fungera som det ska, men anser samtidigt de inte går att tillämpa i precis alla situationer. Individen rättfärdigar här sitt handlande med att det är mer värt att rädda liv än en sådan abstrakt symbol för makt som pengar är (Woolfolk 1993).

5. Empiri och analys

I kapitlet presenteras en sammanfattning på var och en av de åtta intervjuer som genomförts samt efterföljande analys på varje intervju. Därefter jämförs respondenterna i ett avsnitt och sedan analyseras de eventuella skillnadernas orsaker.

5.1. Dilemman

De respondenter som deltar i studien tar del av tre stycken etiska dilemman och tar därefter ställning i de olika fallen genom följdfrågor. Nedan presenteras de dilemman som studien bygger på. Alla tre dilemman samt alla följdfrågor finns i sin helhet i bilaga ett.

Dilemma 1

I ett litet land i Europa, kunde en fattig man som hette Valejan inte hitta något arbete. Det kunde inte hans bror och hans syster heller. Då de var utan pengar stal han den mat och medicin som de behövde. Han blev fasttagen och skickad i fängelse i sex år. Efter några år rymde han från fängelset och bosatte sig i en annan del av landet under ett nytt namn. Han sparade pengar och byggde långsamt upp en stor fabrik. Han gav sina anställda de högsta lönerna och använde det mesta av vinsten till att bygga ett sjukhus för människor som inte hade råd med bra sjukvård. Tjugo år hade gått när en skräddare kände igen fabriksägaren som Valejan, den förrymda fången som polisen i hans hemstad hade letat efter.

Dilemma 2

Två unga män, två bröder, hade hamnat i allvarliga trubbel. De skulle i hemlighet lämna staden och behövde pengar. Karl, den äldsta, bröt sig in i en affär och stal tusen dollar. Bob, den yngsta, gick till en pensionerad gammal man som var känd för att hjälpa människor i staden. Han sa till mannen att han var väldigt sjuk och att han behövde tusen dollar för att betala en operation. Bob frågade om mannen kunde låna honom pengarna och lovade att han kunde betala tillbaka när han hade återhämtat sig. Egentligen var inte Bob sjuk alls och han hade inte någon avsikt att betala tillbaka till mannen. Även om mannen inte kände Bob så väl, lånade han honom pengarna. Bob och Karl lämnade sedan staden, båda med tusen dollar.

Dilemma 3

Judy är en 12-årig flicka. Hennes mor lovade henne att hon skulle få gå på en speciell rockkonsert som skulle vara i staden om hon själv tjänade ihop pengarna genom barnpassning för att kunna köpa biljetten. Hon lyckades spara ihop de femton dollar som biljetten kostade och även fem extra dollar. Men modern ändrade sig och sa till Judy att hon istället skulle lägga pengarna på nya kläder att ha i skolan. Judy blev besviken och beslutade sig för att gå på rockkonserten ändå. Hon köpte biljetten och sa till modern att hon bara hade lyckats spara ihop fem dollar. Den kommande lördagen gick hon på föreställningen och sa till modern att hon var hemma hos en kompis. Det gick en vecka utan att modern märkte något. Sedan berättade Judy för sin äldre syster Louise att hon hade gått på konserten och ljugit för modern om det. Louise funderar på om hon borde berätta för modern vad Judy gjorde.

5.2. Pilotintervju

Pilotintervjun genomförs med en student som läser andra året på Handelshögskolan men som alltså inte deltar i själva undersökningen. I pilotintervjun presenterades fyra dilemman med följdfrågor som besvaras som på en riktig intervju så att författarna får en känsla av hur frågorna kan komma att tolkas och besvaras. Svaren i pilotintervjun är inte intressanta för studien i sig och presenteras därför inte närmare i uppsatsen. Efter intervjun diskuterar författarna tillsammans med respondenten om huruvida det är nödvändigt att använda alla fyra dilemman eller om det är så att flera dilemman får liknande svar och innehåll. Tillsammans beslutas att ett dilemma tas bort då det inte är nödvändigt för studien och för att göra intervjuerna en aning kortare vilket gör det möjligt att fokusera mer på de dilemman som används.

5.3. Presentation av intervjuer och analys av dessa

Den empiri som studien innehåller bygger på intervjuer med åtta respondenter, fyra stycken från första året på Handelshögskolan samt fyra stycken från sista året på Handelshögskolan med inriktning mot revisorskompetens. De intervjuer som genomförts redovisas i sin helhet i bilaga och en sammanställning av varje intervju presenteras nedan. Svaren presenteras som en helhet utifrån de dilemman och följdfrågor som har besvarats. De respondenter som läser det första året har betäckningen ett samt en bokstav och de som läser fjärde året betecknas fyra med efterföljande bokstav. Respondenterna är också märkta med kvinna eller man. Efter presentationen av respektive intervju analyseras svaren utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori. Därefter blir respondenterna placerade på den nivån som anses mest rättvisande utifrån skalan som presenterades i teorikapitlet.

5.3.1. Respondent 1A Man

Respondenten tycker att man, om man är fattig inte har något annat val än att stjäla och att detta ska beaktas. Därför bör man inte ange någon som egentligen är en god människa utan låta den personen leva vidare om den har byggt upp ett nytt liv och dessutom i nuläget gör mycket gott. I en perfekt värld borde domaren tänka på de omständigheter som gör att det har blivit på det sättet och förslagsvis döma till böter eller liknande om man blir angiven men ändå har gjort något av sitt liv. Gällande om alla lagöverträdelser ska leda till straff anser respondenten att det beror på brottets karaktär. Mindre brott som exempelvis nedladdning av film eller om man tar en choklad i en butik behöver inte ha något straff. Däremot brott som riktar sig direkt mot en person och leder till skada bör få påföljder.

Att lura någon är värre än att stjäla något i en butik enligt respondenten. Det beror på att det i detta fall är en äldre man som verkar vilja väl och som man skapar en relation till. I det andra fallet med butiken har man ingen personlig kontakt med ägaren. Det värsta med att luras i dilemma två är att man säger att man är sjuk vilket gör att man spelar på att vara svag vilket egentligen inte stämmer. Respondenten tycker att det är viktigt att hålla löften till människor för att de ska kunna lita på varandra. Man måste dock inte alltid hålla alla löften, det är något att väga från fall till fall. Det är viktigare att hålla ett löfte om man inte känner personen i fråga väl. När det gäller närstående kan man alltid reda ut problemen i efterhand, den möjligheten har man inte med personer man inte kommer att träffa igen. Respondenten tycker inte att det är rätt att alltid följa lagen med motiveringen att alla bryter mot smålagarna. Ibland kan det till och med kännas befriande att bryta mot vissa lagar, motiverande för vissa människor, men man måste tänka efter vart gränsen går.

I dilemma tre bör storasystemen vara tyst och inte berätta för mamman. Dels för att systrar håller ihop och inte anger varandra men också för att mamman har lovat något som hon sedan har valt att bryta. Respondenten tycker att det är viktigt att hålla löften för att vara ett bra exempel för sina barn. Pengarnas betydelse är stor i frågan eftersom mamman hade lovat lillasyster att få gå på konsert om hon sparade ihop sina egna pengar. De pengarna är nu hennes egna och ingen annan bör kunna kräva dem. Löftet är också, av samma anledning, avgörande eftersom mamman hade lovat en sak och sedan ändrade detta.

5.3.1.1. Analys – Respondent 1A Man

Enligt Kohlbergs teori skulle man kunna säga att Respondent 1A resonerar till största delen utifrån sig själv och de egna värderingarna. Meningar börjar ofta med "jag tycker" eller "jag talar från egen erfarenhet när jag säger". Respondenten tycker exempelvis att det är godtagbart med mindre brott som till exempel snatteri eller nedladdning av filmer eftersom det hade gynnat honom att slippa straff på dessa. Utifrån den intervju som har genomförts skulle man ur några kommentarer kunna utläsa att respondenten till viss del saknar insikt i hur samhället är uppbyggt kring lagar och istället anser att man bör ta ställning från fall till fall. Respondenten anser också att man bör väga löftens vikt från ett fall till ett annat då inte alla är lika viktiga och det oftast går att reda ut detta senare.

Om man tittar på intervjun i stort kan man få en känsla av att respondenten är en aning självcentrerad i sitt resonemang vilket skulle placera honom på nivå två enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori då man enligt den nivån resonerar till stor del kring hur man själv skall klara sig bäst, utan att vara vidare bekymrad om omvärlden. Till viss del kan man till och med hitta tecken som pekar mot nivå ett då respondenten i vissa delar av intervjun endast verkar eftersträva att inte bli straffad utan tanke på andra faktorer, vilket ligger i linje med den nivån. Det finns några tecken på att respondenten vill vara duktig och anpassa sig i systemet och till andra människor vilket skulle kunna kvalificera honom för nivå tre i Kohlbergs teori. Respondenten ser sammanfattningsvis och i jämförelse ganska få etiska dilemman och föredrar okomplicerade lösningar på de problem som uppmärksammas. Sammantaget anser författarna att den mest rättvisande nivån, utifrån ovanstående resonemang, är nivå två.

5.3.2. Respondent 1B Kvinna

Respondenten tycker inte att man, utifrån dilemma ett, skall ange någon då det gått så lång tid och det inte längre är väsentligt. I teorin skall man självklart följa lagen men det finns undantag som berättigar att man väljer att bortse från den. Respondenten tycker att man i allmänhet ska bli straffad om man bryter mot en lag eftersom samhället inte skulle fungera annars och anser därför att en domare ska döma någon som begått ett brott till ett straff även om det har gått lång tid. Emellertid är respondenten osäker på om domaren verkligen ska göra detta när det gått så lång tid som i detta fall då det inte hjälper någon. I allmänhet tycker inte respondenten att man får agera utifrån sitt samvete om det bryter mot en lag men anser också att man inte kan följa lagen om det inte är rätt.

Respondenten tycker att det är värre att lura någon än att stjäla från en butik. När man lurar någon bryter man ett förtroende på ett mer personligt plan än när man stjälar från en butik även om det också är fel att stjäla eftersom butiksägaren har byggt upp en rörelse med egen kraft. Vidare tycker respondenten att det är viktigare att hålla löften till sina närstående än till de man inte känner så väl eftersom man bygger upp ett långsiktigt förtroende till dem medan man förmodligen inte kommer att träffa de andra igen.

Avseende dilemma tre tycker respondenten att systemen bör berätta för mamman vad hennes lillasyster har gjort eftersom lillasystern har agerat felaktigt. Trots att mamman har ändrat förutsättningar anser respondenten att lillasyster har gjort fel som inte har gjort som hon har blivit tillsagd av sin mamma. Storasyster skulle därför hjälpa henne att lära sig hur man beter sig genom att säga till. Det är att vara en bra dotter att berätta. Att man har tjänat pengarna själv gör det mer förståeligt att man agerar tvärtemot vad mamman har sagt men det gör inte handlingen godkänd. Respondenten tycker att löften i allmänhet är viktigare att hålla i exempelvis arbetsituationer med kunder än i vardagsituationer där förutsättningarna hela tiden ändras.

5.3.2.1. Analys – Respondent 1B Kvinna

Även respondent 1B resonerar ofta på ett, vad Kohlberg skulle kalla, egoorienterat sätt där jaget står i fokus och stor vikt läggs på att inte göra fel, snarare än att göra rätt. Detta grundas på att förklaringar som "det inte hjälper någon" ofta förekommer som motivering till att vissa saker inte skall göras. Respondenten verkar vilja undvika att bli straffad personligen och vill gärna vara duktig gentemot omgivningen. Detta visar sig genom att denne tycker att det är viktigare att hålla löften till närstående än till människor man inte känner, vilket tyder på att det känns obehagligt att svika förtroenden på nära håll och därmed göra någon besviken. Respondenten är väl medveten om lagen men verkar ändå i större utsträckning sträva mot att vilja anpassa sig till situationen och upplevs ibland egocentrerad i sina beslut. Den iakttagelsen baseras på att personen uppmärksammar lagen i många situationer men därefter ändå inte tycker att man skall följa den med motiveringar som "jag tycker inte att man skall göra så". Att respondenten vill vara duktig och göra rätt visar sig också genom att denne anser att systemen skall berätta för mamman eftersom mamman har sagt en sak och man inte skall göra fel.

Det faktum att respondenten vill vara duktig genomsyrar hela resonemanget vilket, mest rättvisande, tycks placera henne på nivå tre i Kohlbergs moralutvecklingsteori där man är mycket mån om att anpassa sig efter varje given situation. Respondenten kan som sagt också ses som en aning egocentrerad vilket skulle kunna placera henne på nivå två, men är även väl medveten om lagen vilket är typiskt för resonemang på nivå fyra. Sammantaget är dock nivå tre det resonemang som får anses passa bäst in på respondenten. I jämförelse med de andra respondenterna i studien uppmärksammar respondent 2B långt ifrån alla de etiska dilemman som finns i materialet.

5.3.3. Respondent 1C Man

Det har nu gått tjugo år vilket är en lång tid. Den personen som funderar på att ange mannen ifråga vet inget om honom och ska därför inte lägga sig i något man inte egentligen vet något om. Respondenten tycker dock att man i allmänhet har en plikt att försöka hjälpa polisen med att bekämpa brott men att det i det här fallet är en väldigt liten sak att tala om. Om det handlar om större saker, exempelvis mord skall man självklart anmäla även gamla brott. I stort är det alltså viktigt att straff är avskräckande för allmänheten så att samhället fungerar. Respondenten anser dock att också domaren skall låta bli att straffa mannen eftersom det har gått så lång tid och föreslår böter som ett alternativt straff.

Det är, enligt respondenten, värre att bryta sig in i en affär och stjäla än att lura någon på pengar. I detta fallet anser respondenten att man praktiskt taget får pengarna när man lurar den äldre mannen vilket är vanligt förekommande i större affärssammanhang och därför inte lika allvarligt som att bryta sig in i en butik. Det värsta med att lura mannen är att han nu antagligen kommer att sluta vilja hjälpa människor. Det var inte det värsta att personen i fråga utgav sig för att vara sjuk utan snarare det faktum att man utnyttjar någon som är känd för att vara snäll. Det värsta med att bryta sig in i en affär är inte att affärsinnehavaren blir av med varor utan det faktum att samhället i stort inte skulle fungera om alla människor gjorde på det sättet.

I allmänhet är det viktigt att hålla ett löfte för att man ska kunna lita på personer på längre sikt, det är dock inte lika viktigt om man inte känner personen i fråga eftersom man förmodligen aldrig kommer att ses igen. Det är inte heller nödvändigt att till varje pris följa lagen eftersom man måste kunna stjäla för sin överlevnad om man är i den situationen.

I det sista dilemman anser respondenten att den bästa lösningen är att storasystemen inte säger något eftersom det är en sak mellan mamman och lillasystemen. Det är viktigt att inte gå bakom ryggen på sin syster, det hade varit en annan sak om man inte hade känt personen i fråga bra. En alternativ lösning kan vara att prata med systemen och övertala henne att själv erkänna för mamman. Som det är nu är skadan redan skedd vilket innebär att det inte hjälper att storasystemen säger något. Hade det varit en farlig konsert som systemen visste om innan den skulle äga rum hade man kunnat agera i förebyggande syfte. Det mest avgörande i den här frågan är att mamman hade lovat en sak och bröt det löftet, vilket underminerar förtroendet från första början.

5.3.3.1. Analys – Respondent 1C Man

Respondent 1C är svår att analysera så tillvida att det finns en väldigt stor spridning i inriktningen på de svar som ges i intervjun. Det kan upplevas som att respondenten i många frågor försöker svara rätt på frågor där det egentligen inte finns något rätt eller fel, vilket gör det svårt att genomföra en trovärdig analys. Respondenten är medveten om de lagar och regler som samhället är uppbyggt kring men anser ändå i många frågor att det är bättre att anpassa sig efter varje situation än till lagen i varje fråga, något som tyder på att respondenten vill göra rätt och vara duktig. Detta stämmer väl in på nivå tre i Kohlbergs moralutvecklingsteori. Respondenten anser exempelvis att det är lämpligt att anmäla vissa brott men inte alla och att det är värre att stjäla pengar från en butik än att lura någon på samma summa, eftersom det är ett mer vedertaget beteende som inte kommer att uppröra lika många. Det diskuteras en del om samhället i stort under intervjun men detta är svårt att placera in på någon nivå eftersom det inte är underbyggt med några argument. Det finns slutligen något i intervjun som också tyder på att respondenten inte helt har lämnat nivå två. Han pratar flertalet gånger om att "inte blanda sig i" vilket skulle kunna tyda på att man inte själv vill bli drabbad för någon annans skull. Respondenten är alltså stundtals uppe och snuddar vid nivå fyra och fem med inblick i lagar och ett samhällsperspektiv. Dock skulle det vara mer troligt att personen faktiskt befinner sig på nivå tre då det i huvudsak diskuteras ur ett anpassningsperspektiv som stämmer in på den nivån. Det faktum att svaren ibland är åt det egocentrerade hållet gör att respondenten också skulle kunna bedömas dras åt en lägre nivå. I intervjun identifieras många etiska problem men det finns inte så många argument för hur man skall lösa dessa.

5.3.4. Respondent 1D kvinna

Respondenten tycker inte att Valejan skall tillbaka till fängelset då man måste se till det goda han har gjort, det väger upp för brottet han begick. Annorlunda hade det varit om brottet hade varit grövre som exempelvis mord men det är inte motiverat att skicka tillbaka honom på grund av stöld utav mat och medicin. Respondenten tycker att man har en skyldighet att ange en förrymd fånge om brottet är av allvarigare karaktär men inte för småsaker. Om Valejan däremot skulle hamna i rättegång borde domaren skicka honom tillbaka till fängelset eftersom hela rättssystemet bygger på att ett brott måste följas av ett passande straff. Enligt respondenten är det alldeles för optimistiskt att tro att ett rättssystem skulle fungera utan påföljder för de som bryter mot lagen.

Respondenten tycker att det värsta är att lura då det är ett missbruk av förtroende och det känns fel att lura mannen som hängt sig åt att hjälpa andra människor. Respondenten anser att man måste vara konsekvent och hålla sina löften oavsett vem man ger det till eftersom det handlar om tillit. I en värld där man inte litar på varandra är det svårt att bygga några hållbara relationer. Respondenten tycker att äganderätten är viktigt då den handlar om att man skall kunna få leva det liv man vill och när någon stjälar inkräktar man på den rätten, därför skall man inte stjäla. Man behöver enligt respondenten inte följa lagen till punkt och pricka, någonstans måste även samvete, empati samt förståelse komma in i bilden.

Respondenten är av åsikten att systemen inte borde säga något eftersom det finns ett band mellan syskon som ska innefatta att hålla löften och det var dessutom mamman som bröt löftet från början. Respondenten anser att det faktum att lillasystemen själv tjänade ihop pengarna spelar roll i den här situationen då det var hennes pengar. Om hon istället hade stulit pengarna så hade det kanske varit en annan sak men någon gång måste ett barn börja bli självständigt och då är det en bra början att själv tjäna sina pengar och få spendera dem på det man vill. Det är också av stor betydelse att modern lovade lillasystemen eftersom hon därigenom gav henne en motivation och en morot att tjäna ihop pengarna. Att sedan inte låta henne få gå på konserten är fel. Det är enligt respondenten viktigt att modern agerar som den människa hon vill att dottern ska bli då barn ofta tar efter det föräldrarna gör och inte vad de säger. Det är också viktigt med en ömsesidig respekt för varandra då det medför att man får ett sunt förhållande. Slutligen tycker respondenten att storasystemen borde prata med sin lillasyster och berätta att det kan vara farligt att gå på rockkonserter. Det är viktigt att veta vilka faror man utsätter sig för.

5.3.4.1. Analys – Respondent 1D Kvinna

Respondent 1D anser att man i ett etiskt resonemang skall ta hänsyn till att det kan finnas saker som väger upp det som inte är lagligt eller lämpligt i alla lägen. Man skall dock ändå ange de som har gjort fel. Detta kan ses som ett typiskt resonemang på nivå fyra då man är medveten om lagar och regler och vill följa dessa men ändå vill hitta en lösning som är etisk och rättvis. Respondenten är också, till viss del, inne på ett samhällsperspektiv då vikten av ett rättssystem diskuteras. Det är viktigt att följa lagen, enligt respondenten, men det finns ändå undantag och lättnader vilket återigen stämmer in på nivå fyra i Kohlbergs moralutvecklingsteori. Att vilja hjälpa till men ändå någonstans inte vilja släppa lagarnas vikt tyder på att respondenten till största delen ligger på den ovan nämnda nivån. Dock finns det ett samhällsperspektiv som behandlar vikten av ett rättssystem, tillit och förtroende vilket skulle kunna bidra till att respondenten på skalan ligger närmare nivå fem än nivå tre. Det är lätt för respondenten att identifiera etiska dilemman men svårare att helt motivera lösningarna på en högre nivå än fyra.

5.3.5. Respondent 4A Man

Respondenten tycker inte att man ska ange mannen då han tillför samhället mer i dagsläget än vad han hade kunnat göra om han blev straffad. Den totala samhällsnyttan blir således större. Alla i samhället har en plikt att ange någon som är skyldig, annars fungerar inte det system som vi har byggt upp. Om den som upptäckte honom var en vän skulle skälen att ange honom vara ännu mindre eftersom man i så fall är medveten om vad han har åstadkommit senare i livet. Domarens uppgift är att följa lagen och inte göra några andra hänsynstaganden. Människor som begår brott måste straffas annars fungerar inte rättsstaten. Domaren skall alltså enbart döma efter det som står i lagen och straffa de som är skyldiga utan att väga in de andra omständigheterna i det här fallet. Mannen var i det här fallet medveten om att han begick ett brott även om han kände sig tvungen och var således medveten om de risker som fanns.

Det är värre att lura någon, ansikte mot ansikte än att stjäla från en butik. Den gamle mannen är ett tydligare offer än butiksägaren som eventuellt även är försäkrad på ett annat sätt än den gamle mannen. Det värsta med detta lurendrejeri är att mannen i fråga förmodligen har arbetat hårt för sina pengar och att han inte är medveten om att han hjälper en brottsling att fly. Respondenten tycker att det är lika viktigt att hålla ett löfte oavsett vem det är gentemot, löften avges för att skapa förtroenden. Man vet aldrig vem man kan träffa igen och måste således bygga upp sitt eget varumärke. Generellt ska människor enligt respondenten alltid följa lagen, samhällsordningen är uppbyggd kring det. Äganderätten är också viktig, den som exempelvis har byggt upp affären har arbetat hårt för det medan den som stjal inte har arbetat alls.

Eftersom pengarna i dilemma tre sparades ihop under vissa givna förutsättningar som sedan förändrades har det gått fel till från början. Respondenten anser inte att storasystemen ska berätta för mamman då det är mamman själv som har gjort fel i det här fallet. Att berätta har därför inget att göra med att vara en god dotter. Det faktum att de är systrar har heller, av samma anledning, ingen betydelse i fallet. Att lillasystemen själv har tjänat ihop pengarna är viktigt då hon förmodligen inte alls hade ansträngt sig och arbetat om det inte var för det uppsatta målet. Själva löftet är också avgörande för scenariot eftersom mamman först sagt ja och sedan ångrat sig. Om det hade varit klara besked från början hade den här situationen aldrig uppstått. Respondenten tycker att det är ytterst viktigt att vara konsekvent och att mamma och dotter kan ha en öppen och ärlig kommunikation. Respondenten anser inte att storasystemen i det här fallet hade hjälpt lillasystemen genom att berätta eftersom det inte spelar någon större roll i efterhand. Om det däremot hade varit en riskfylld konsert som systemen hade fått reda på innan hade förutsättningarna sett annorlunda ut.

5.3.5.1. Analys – Respondent 4A Man

Respondent 4A visar ett tydligt samhällstänk när han resonerar kring att mannen i dilemman tillför mer nu, ute i frihet, än det skulle tillföra samhället att han satt i fängelse. Vidare diskuteras att trots att man måste följa lagen då samhället är uppbyggt på den principen borde väga in den totala nyttan genom att man ser till konsekvenserna och väger in vem som egentligen förlorar. Det faktum att respondenten väger in både lagen och den eventuella samhällsnyttan och kommer fram till att det är värt konsekvenserna att bryta mot lagen placerar honom på nivå fem. Det gör också det faktum att resonemanget utgår från vad som är rätt och fel utifrån varje individ. Detta är något som skulle kunna placera honom ända uppe på nivå sex eftersom det på den nivån efterfrågas att man genomgående kan föra ett resonemang baserat på sina egna etiska principer och anpassa det efter givna situationer. Dock ligger relativt stort fokus i respondentens intervju på att man faktiskt måste följa lagen och respondenten verkar ha svårt att helt motivera vad som skulle kunna rättfärdiga att man väljer att agera på ett annat sätt. Detta beteende skulle kunna skifta respondenten nedåt mot nivå fyra enligt teorin. I de dilemman som ges identifieras svårigheterna lätt och kreativa förslag ges på lösningar till dessa svårigheter. Sammanfattningsvis hamnar respondent 4A på nivå fem.

5.3.6. Respondent 4B Kvinna

Mannen ska inte anges eftersom det var länge sedan brottet begicks samt att det då gjordes för att överleva dagen. Idag lever han också för att hjälpa andra människor. Respondenten tycker inte att det är någon plikt eller allmän skyldighet att ange någon som har begått ett brott. Det måste vara upp till var och en att avgöra om man vill ange och inget tvång då vi i sådana fall skulle få ett samhälle där alla anmälde alla för att man är tvungen att göra det. Detta kan dock vara beroende på vilket slags brott det handlar om. Grövre brott bör anges och anmälas.

Domaren däremot har en plikt att upprätthålla lagen som man inte ska göra avkall ifrån. Det är viktigt att någon har den här uppgiften eftersom någon måste se till att vi som lever i samhället avhåller oss från att begå brott. Respondenten anser inte att handlingar kan rättfärdigas med att man har ett bra skäl eller en ursäkt. Det är oavsett en olaglig handling och man bör straffas för dessa. Dessutom vet man inte om man med säkerhet stjälar från någon som har god ekonomi, den här personen kanske i ett senare skede kommer att behöva stjäla själv eftersom den har blivit bestulen.

Att lura någon på det sätt som skedde med den gamle mannen är värre än att stjäla från en butik. Detta blir av mer personlig karaktär med ett mer aktivt agerande. Mannen kommer dessutom tids nog få reda på att han har blivit lurad och känna sig kränkt till skillnad från den personen som har haft inbrott. Det värsta med att lura mannen var att han hjälpte någon som han trodde behövde pengarna och kanske inte kommer att våga hjälpa någon annan i framtiden. Respondenten anser att det är lika viktigt att hålla ett löfte till någon man inte känner, annars skapar man ett samhälle där alla är misstänksamma och ingen litar på någon annan. Det är därför oerhört viktigt att alltid hålla löften, att respektera andras egendom och att inte stjäla. Så långt som möjligt ska man försöka följa lagen, människor kan inte själva avgöra när det passar att följa lagen. Dock kanske det inte i alla lägen är möjligt att följa lagen till punkt och pricka.

I dilemma tre tycker respondenten att eftersom något är berättat i förtroende skall de inte föras vidare oavsett vad det innefattar. Det spelar i princip ingen roll att de är systrar i detta fall då man ska hålla löften i vilket fall som helst. Dock är det kanske ännu lite viktigare med det ömsesidiga förtroendet när det är två systrar det handlar om. Respondenten anser inte att själva berättandet skulle ha något med att vara en bra dotter att göra och inte heller att pengarna är viktiga i sammanhanget. Det som är viktigt är mammans löfte till dottern att få gå på konserten. Så oavsett om hon hade fått pengarna av någon annan skulle det ändå vara avgörande att mamman lovat. Det är viktigt med förtroende mellan mor och dotter. Om ett sådant hade funnits hade mamman inte ändrat sig och dottern hade förmodligen erkänt en sådan sak som hon har gjort.

5.3.6.1. Analys – Respondent 4B Kvinna

Respondent 4B har likt respondenten ovan ett tydligt samhällsperspektiv då totalnyttan i samhället får stort utrymme. Det man har gjort senare i livet kan väga upp för det man har gjort tidigare i livet. Respondenten anser inte heller att det är någons plikt att anmäla en förrymd fånge med motiveringen att man skulle skapa ett samhälle utan tillit om människor hela tiden letade efter fel och chans att ange varandra. Respondenten tycker däremot att domare helt skall döma utefter lagen eftersom denne utgör den samhällstjänsten. Vidare diskuteras att det är viktigt med tillit i samhället och att löften är det man bygger på. Det etiska resonemanget kan anses komma upp i nivå fem då det finns ett tydligt socialt och samhällsinriktat tänkande som går utanför lagen. För att uppnå nivå sex enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori krävs det att personen i fråga har ett universalt etiskt tänkande och en förmåga att applicera en etisk utgångspunkt på många olika situationer, vilket stämmer på en del av det resonemang som respondenten för. Dock utgår en stor del av det resonemang som förs också från lagarna och respondenten har till synes svårt att tänka helt fritt etiskt utan strävar någonstans efter regler att rätta sig efter. Respondent 4B identifierar etiska problem och resonerar kring dessa på en stark nivå fem.

5.3.7. Respondent 4C Man

Utifrån det som framgår i dilemma ett tycker respondenten inte att mannen skall anges. Detta därför att man måste se till de konsekvenser som uppstår av en sådan handling. I det här fallet skulle konsekvenserna bli att den verksamheten där han faktiskt hjälper människor skulle behöva läggas ned. Det finns dessutom nyanser i brottskalan, det är inte alltid fel att begå brott. Respondenten anser att man i frågan om man skall ange någon måste fråga sig själv om man tycker att det är riktigt att personen i fråga ska sitta i fängelse. Blir svaret ja, som vid exempelvis mord eller liknande är det självklart att ange, i detta fall blir svaret nekande. Om man däremot har valt att bli domare har man också valt att i sitt yrke rätta sig efter rådande lagar. Domaren skall alltså döma efter lagen varför frågan om straffet eller frigivandet blir utefter vad det finns för utrymme i lagen. Samhället gagnas i slutändan av att bestraffa de som bryter mot reglerna.

Respondenten anser att det är likvärdigt att lura någon och att stjäla samma summa pengar från en butik. De två tillvägagångssätten får samma konsekvenser i att människor förlorar pengar och de är båda kränkningar. Det som är värst med att lura någon är att man i detta fall har lyckats väcka förtroende hos mannen och sedan inte lever upp till det vilket medför både en materiell förlust och en kränkning för mannen. Respondenten tycker att det är godtagbart att stjäla från en butik i de fall där det är befogat, exempelvis när man får för mycket pengar tillbaka när man handlar. Detta är en handling som i viss mån är accepterad men som faktiskt får samma konsekvenser som att stjäla pengarna. Respondenten tycker att rätten att äga egendom är mycket viktig i fråga om att till exempel äga sin bostad, kläder och prylar. Rätten att äga ett företag ses däremot inte som speciellt viktigt. Respondenten anser att vår etik och moral är överordnad samhällets lagar.

I det sista dilemmat bör den äldre systemen inte berätta av två orsaker. Den första är att mamman har lovat en sak och nu har brutit det löftet. Den andra är att den yngre systemen har berättat detta i förtroende, vilket man inte bör svika. Att dottern har tjänat pengarna själv är mindre viktig i situationen då det är löftet som är den utlösande faktorn. En mamma måste vara konsekvent för att bygga upp ett framtida förtroende till dottern.

5.3.7.1. Analys – Respondent 4C man

Respondent 4C för ett etiskt resonemang där det framgår att han är medveten om alla de konsekvenser som olika handlande skulle innebära i olika situationer. Respondenten har förmåga att se bakom det uppenbara och väger etiska för och nackdelar mot varandra i olika diskussioner. Exempel på detta är att respondenten kan se att det inte nödvändigtvis är mer etiskt att en man som tjugo år tidigare har begått ett brott sitter i fängelse, kanske kan han göra mer nytta utanför. Respondenten resonerar också kring att det är likvärdigt att lura någon och att stjäla pengar eftersom det, för samhället, innebär samma konsekvenser. Etiken är enligt respondenten viktigare än samhällets lagar även om dessa fungerar som förutsättningar för det moderna samhället. Löften är grundpelare och måste alltid hållas. Respondenten har starka etiska principer som tycks tillämpas likvärdigt i alla dilemman som identifieras och det finns en röd tråd genom resonemanget. Dessa faktorer tyder på att respondenten kommer upp i nivå sex enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori.

5.3.8. Respondent 4D Kvinna

Respondenten anser att skräddaren inte ska ange Valejan. Hon säger; " Det kan inte röra sig om samma summor förr som han nu hjälper andra med och han har betalat tillbaka till samhället i stort". I allmänhet borde man dock ange en förrymd fånge men det beror på brottets karaktär. Rör det sig om grövre brott, exempelvis mord, ska man givetvis alltid ange. Respondenten menar också att efter tjugo år borde brottet vara preskriberat. Bortsett från det så borde han få böter och betala tillbaka det han stal men ändå få vara ute i det fria och göra nytta. Vidare tycker respondenten att alla borde följa lagen men att man måste göra en helhetsbedömning på brottet och se om samhället verkligen tjänar på att fälla personen i fråga. Däremot är inte ens samvete en ursäkt för att begå brott.

Det är enligt respondenten värre att lura någon än att göra inbrott för att när någon utger sig för att hålla ett löfte så skall man göra det. Det handlar om förtroende och kan man inte lita på människor i allmänhet kommer ingenting fungera. En vit lögn är oftast godtagbar vem den än är till men har man byggt upp ett förtroende till någon skall man inte bryta det oavsett om man känner personen eller ej. Respondenten tycker att rätten att äga är grundläggande och att man därför inte skall stjäla från en butik, eftersom man inte äger sakerna där. Respondenten menar samtidigt att det finns gråzoner där man måste se till vilken situation det handlar om och vilken lag som gäller.

Respondenten tycker inte att storasystemen skall berätta någonting eftersom det var mammans "fel", det var hon som var inkonsekvent och inte höll det hon lovade. Det spelar också roll att de är systrar för då är förtroendet mycket viktigt. Dessutom är Louise storasyster och de brukar vara extra beskyddande vilket ytterligare medför att hon inte skall svika sin syster. Det är av stor vikt att Judy själv tjänade ihop pengarna eftersom hon aldrig hade gjort det om inte konserten hade hägrat men det viktigaste av allt är att modern lovade dottern att få gå och sedan inte höll löftet. Just att modern inte höll löftet som hon gett till dottern är enligt respondenten det som i någon mån förlåter henne för att göra något hon egentligen inte får. Respondenten anser att en moder måste tänka på att vara ärlig och prata med sin dotter så inte missförstånd uppstår och får absolut inte bryta löften. Auktoriteten en moder har borde innefatta bestämmande över sin dotter tills hon är arton år. Dock måste man låta dottern få mer och mer frihet så att hon lär sig klara att sig själv. Det viktigaste en dotter ska tänka på, å andra sidan, är att vara lyhörd. Slutligen tycker respondenten att det mest ansvarsfulla storasystemen kan göra är att inte säga någonting eftersom det redan har hänt. Hon kan däremot prata med sin syster om det.

5.3.8.1. Analys – Respondent 4D Kvinna

Respondent 4D uppfattas som relativt lagstyrd i sitt resonemang vilket kan utläsas ur att hon tycker att det är en allmän plikt att ange någon som har begått ett brott samt att det uppmärksammas att brottet vid det här laget kan vara preskriberat. Respondenten anser att lagen skall följas med vissa undantag men att man i största möjliga utsträckning skall straffas om man begår brott. Dock anser respondenten att det borde vara möjligt att få ett annat sorts straff, exempelvis böter, om det är så att man i dagsläget hjälper andra och har så att säga sonat för sina brott. Detta är ett resonemang som verkar ligga i linje med nivå fyra där man utgår från lagen men någonstans förstår att lagen inte kan täcka alla frågor. Respondenten anser att det är viktigt med förtroende men anser också att det är godtagbart med små lögner för att lösa uppkomna situationer vilket tyder på att respondenten strävar åt en nivå under där den viktigaste punkten är att anpassa sig till situationer. Å andra sidan för respondenten även ett resonemang om lagen ur ett större perspektiv där det diskuteras att lagen inte är svart eller vitt och att det existerar en hel del gråzoner där man måste tänka ur ett samhällsperspektiv och på olika konsekvenser. Sammanfattningsvis diskuterar alltså respondenten en del på en nivå jämförbar med Kohlbergs fem men vill samtidigt anpassa sig efter vad som beskrivs på nivå tre. Den röda tråden i resonemanget hamnar någonstans på nivå fyra då lagen är utgångspunkten men viljan att kompromissa för en etisk lösning finns.

5.4. Jämförande analys

Genom den empiri som samlats in i intervjuer och den tidigare analys som genomförts har varje respondent tilldelats en nivå i Kohlbergs moralutvecklingsteori som enligt den bedömning som gjorts stämmer mest väl ihop med respondentens etiska resonemang. Då respondenterna landade på nivåer mellan två och sex kan det konstateras en relativt stor spridning i det etiska resonemanget. De studenter som läser första året på utbildningen har som lägst resonerat på nivå två och som högst på nivå fyra på skalan. De studenter som läser sista året har på samma skala hamnat på nivå fyra till sex, vilket tyder på att det finns ett mönster i undersökningen. Den tendens som går att konstatera är att sistaårsstudenter i större uträkning resonerar i det övre skiktet av skalan och förstaårsstudenterna i det undre skiktet. Det är intressant, inte bara att konstatera skillnaden, utan att motivera och identifiera de skillnader som visar sig i undersökningen mellan förstaårsstudenter och sistaårsstudenter.

En central skillnad mellan de två grupperna tenderar att vara den utgångspunkt från vilken man för det etiska resonemanget. I allmänhet, när förstaårsstudenterna resonerar, tenderar de att utgå från sig själva i större utsträckning än de studenter som läser sista året. De studenterna har till synes närmare till tanken om hur de själva skulle göra i den situation de tar ställning till och använder i större utsträckning än sistaårsstudenterna termer som "jag skulle göra" eller "jag brukar göra". De studenter som går första året refererar också oftare till "oss" som sin närmaste familj och vänner, medan de som går sista året refererar till "oss" som världsmedborgare på ett annat sätt. Man skulle därför kunna utläsa att sistaårsstudenterna väljer att se dilemman ur ett samhällsperspektiv i större utsträckning. Det skulle kunna vara så att de studenter som går första året fortfarande är beroende av sin familj i större utsträckning och därmed utgår mer från dem i resonemanget.

De studenter som läser år ett verkar i större utsträckning vilja undvika att saker drabbar familj, närstående och den egna personen. Det som i stora drag kan utläsas i frågan gällande sistaårsstudenterna är att de genomgående resonerar i större skalor. Ett exempel på den här skillnaden grupperna emellan skulle vara att många förstaårsstudenter tycker att det är viktigare att hålla ett löfte till en närstående medan sistaårsstudenterna anser att det är viktigare att hålla löften till människor man inte känner, alternativt att det är lika viktigt till alla. Detta tyder på att de som läser sista året resonerar utifrån vad som är bäst i ett större perspektiv i större utsträckning än de som läser första året. Något som också har med detta att göra är att det går att se en tendens till att de som läser första året mer genomgående väljer ett och samma perspektiv på det dilemma som behandlas. I allmänhet väljer de studenterna en infallsvinkel och nöjer sig med en motivering till de frågor som ställs. Skillnaden här ligger i att de som är sistaårsstudenter tenderar att välja fler synvinklar på samma på problem och därmed åstadkomma en mer diversifierad bild. Exempel på dessa synvinklar är samhälle, ekonomi, juridik, mänsklighet och de egna preferenserna. Förstaårsstudenternas perspektiv verkar vara mer begränsat till de egna preferenserna samt samhällets till viss del. Detta gäller givetvis inte alla respondenter och alla dilemman som har behandlats men de svar som ges har visat den här uppdelningen i viss mån.

En annan sak som skiljer de två grupperna åt är något som kan upplevas som en skillnad i känslighet för att avvika från en norm i syfte att agera eller resonera mer etiskt. De förstaårsstudenter som har deltagit i studien har oftare än den andra gruppen nämnt lösningar på problem som går ut på att personerna i fråga vill undvika att göra fel. Det som pekar på detta är att förstaårsstudenterna, på olika nivåer, för resonemang som mynnar ut i att det mest etiska är att anpassa sig, antingen till lagen eller till andra människor. Detta för att i någon mån undvika att göra fel utan att egentligen reflektera över vad som är etiskt i någon större utsträckning. Den här sortens resonemang förekommer även hos de respondenter som går sista året men det finns i de respondenternas resonemang fler exempel på när studenterna ser ett större perspektiv än lagar och regler och istället motiverar vad som är rätt utifrån ett helhetsperspektiv och det som de anser vara etiskt. Ur de studenternas resonemang upplevs också en tydligare röd tråd. Detta skulle kunna betyda att de studenterna har en tydligare uppfattning om vad de tycker är etiskt och tillämplar denna mer genomgående på problemen, medan förstaårsstudenter tar ställning från fall till fall.

Det går att identifiera skillnader mellan hur de två grupperna uttrycker sig rent språkligt, vilket skulle kunna innebära skillnader i det etiska tänkandet men också försvåra identifieringen av de etiska resonemangen. Med vissa undantag använder de studenter som läser första året ett betydligt enklare språk. De som läser sista året verkar, i större utsträckning, kunna utveckla sina resonemang och uttrycka lösningar på etiska problem genom sitt språk och sin kunskap om olika begrepp och teorier. Detta skulle kunna tyda på att utbildningen har gett dem de verktyg som behövs för att kunna agera mer etiskt och att tänka i större banor samt i olika perspektiv. Det skulle dock även kunna vara så att språket har lite att göra med hur det etiska resonemanget egentligen förs men att det är lättare att sätta ord på sitt resonemang med fler verktyg. Det är alltså svårt att utläsa i hur stor utsträckning detta faktum står för det etiska resonemangets kvalitet. En annan vinkling skulle kunna vara att de som har gått längre på utbildningen är mer influerade av den och därför vet i större utsträckning vad som är lämpligt att svara på liknande dilemman. Förstaårsstudenterna skulle i sådana fall i någon mån vara ärligare.

5.5. Analys utifrån de faktorer som kan påverka det etiska resonemanget

De tendenser som framgår av studien är att de studenter som läser fjärde och sista året för ett etiskt resonemang på en högre nivå enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori än de studenter som läser första året. Enligt de tidigare studierna som presenterats i uppsatsen finns det flera olika faktorer som dessa skillnader kan bero på. Då inte dessa faktorer är testade oberoende av varandra i studien är det svårt att komma fram till några slutsatser om huruvida någon faktor påverkar mer än den andra eller vad resultatet mest beror på. Författarna har dock valt att nedan föra en diskussion om de faktorer som möjligen kan ha påverkat utfallet.

Det går inte att i studien identifiera någon skillnad mellan kvinnors respektive mäns resonemang inom varje grupp. Det är svårt att säga om detta beror på att det inte finns någon skillnad i resonemang mellan könen eller om studien innehåller för få respondenter för att kunna ge utslag på detta. Enligt de tidigare studier som gjorts inom ämnet går åsikterna isär. Några undersökningar visar att kvinnor för ett bättre etiskt resonemang än män medan andra inte visar några skillnader. Den studie som genomförts avviker inte från dessa men kan inte heller styrka någon av teorierna. Enligt Lowry (2003) är det inte nödvändigtvis skillnad i nivå mellan kvinnor och män men resonemanget för att komma till den givna nivån skiljer sig åt. Lowry menar att kvinnor resonerar sig framåt med hjälp av känsla och en tanke om omhändertagande. Det är också mer kvinnligt att vilja vara duktig i andras ögon medan män i större utsträckning utgår från ett rättvisetänkande och en vilja att nå framgång. Detta kan till viss del appliceras på vår studie då man skulle kunna utläsa en viss skillnad mellan sätten att resonera i studien. Kvinnornas motiveringar, både på första och fjärde året, kan upplevas som en aning mer analytiska men samtidigt lite mer omständiga än männen. Det går dock inte att se några tydliga skillnader mellan könen.

I de tidigare studierna har också religion behandlats. Ingen av personerna i den studien som har genomförts har utgett sig för att vara religiös i någon större utsträckning. Detta innebär att det är omöjligt att testa om det har någon betydelse för det etiska resonemanget att respondenterna är religiösa eller inte. Dock påverkar inte heller religionen studien när det kommer till jämförelser, vilket får ses som positivt eftersom utgångspunkten för alla respondenter på så sätt är mer likvärdig.

Gällande undersökningen kan man se en tendens till skillnad mellan de studenter som läser första respektive sista året. Det är därför troligt att utbildning är en av de avgörande faktorerna i den här studien gällande studenters etiska resonemang. Då studien inte isolerar och således testar några enskilda faktorer utan endast om det föreligger skillnader i stort är det svårt att veta säkert vilka faktorer som är avgörande för studiens resultat. Det är dock troligt att utbildningen har betydelse av flera skäl. Enligt Cubie (2010) gör det stor skillnad huruvida studenter har ett intresse och en insikt i att etik är viktigt. Genom utbildningar är det troligt att man som student lär sig att ta in den information som ges och blir mer mottaglig för att lära sig. Under utbildningen behandlas många ämnen såsom ekonomi, juridik och hur samhället fungerar vilket borde ge studenter fler verktyg att använda i sitt etiska resonemang. Det faktum att studenter som läser på sista året för ett resonemang på en mer övergripande nivå och ur ett samhällsperspektiv skulle kunna vara ett resultat av detta. Den här studien har alltså, likt tidigare studier, kommit fram till att det åtminstone finns en tendens till att utbildning har en positiv inverkan på studenters etiska resonemang. Det är dock svårt att säga om det är utbildningen i sin helhet eller de kurser som innehåller utbildning inom etik som har betydelse för det etiska resonemanget.

En annan faktor som kan ha betydelse för den här studien är ålder. De tidigare studier som genomförts på ämnet går isär. Det finns studier som visar att nivån på det etiska resonemanget ökar med ålder men det finns också studier som visar att inget samband finns och till och med någon som visar på motsatsen. Respondenterna i den här uppsatsen skiljer som minst två år och som mest fyra år i ålder. Detta är ingen speciellt stor åldersskillnad. Eftersom undersökningen visar en skillnad mellan de två grupperna skulle ålder kunna vara en faktor. Det är dock svårt att veta om en sådan liten åldersskillnad kan ha någon verklig betydelse för etiskt resonemang. Ålder kan också kopplas ihop med ett annat begrepp som presenteras i kapitlet tidigare studier, nämligen mognad. Lowry (2003) diskuterar att det krävs en mognad hos människor för att förstå vikten av att abstrakta frågor såsom etik är viktigt. Den här studien tyder på att sistaårsstudenterna generellt är mer intresserade av etik och samhällsfrågor, vilket skulle kunna innebära att de är mer mogna. Det borde kunna uppnås en mognad genom att man blir äldre men också genom att det händer mycket i livet. Det skulle kunna vara så att även om åldersskillnaden grupperna emellan inte är överdrivet stor är graden av mognad större då det händer mycket under de här åren i livet. Av studien kan man i viss mån utläsa att förstaårsstudenterna resonerar mer utifrån sig själva och sina familjer. Detta kanske kan förklaras med att de, under de kommande åren som studenter, kommer att bli mer självständiga. Många förstaårsstudenter skulle fortfarande kunna bo hos sina familjer medan sistaårsstudenter förmodligen, i större utsträckning, är självständiga.

Sammanfattningsvis är det svårt att avgöra vilken den avgörande faktorn för studiens utfall är eller om det mest troliga är en sammanvägning av de tre mest relevanta faktorerna utbildning, ålder och mognad. Det är självklart så att olika faktorer hänger ihop på ett sätt eller annat men mycket tyder på att utbildning har stor betydelse för hur hög nivå studenter uppnår i sitt etiska resonemang. De verktyg som studenter får av utbildningen hjälper troligen till att lösa etiska dilemman på en annan nivå än man tidigare har haft möjlighet till. Dock skulle den inlärningsprocess det innebär att läsa vid universitetet inte fungera om man inte i någon mån är mogen för den.

6. Slutdiskussion

I det här kapitlet avser författarna att presentera de slutsatser som framkommit med utgångspunkt från den empiriska och analytiska delen. Kapitlet är indelat efter de problem som formulerades i inledningen. Avslutningsvis ger författarna förslag på fortsatta studier inom området.

6.1. Slutsats

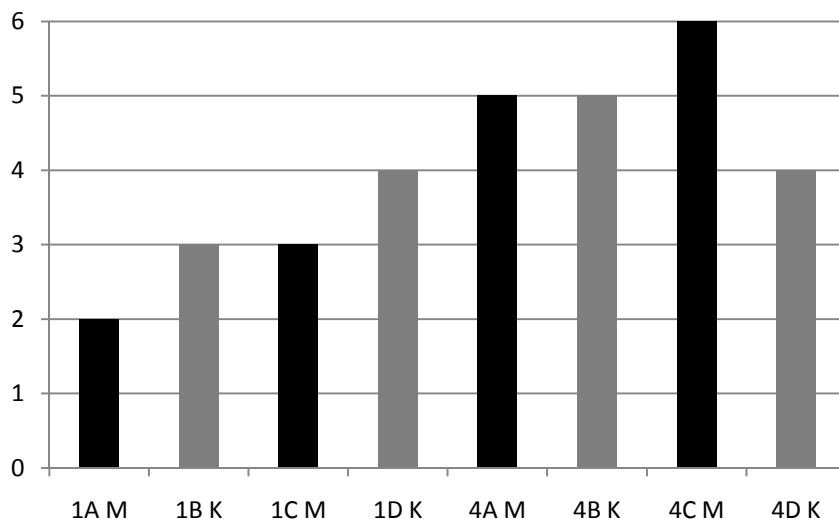
Syftet med uppsatsen är att identifiera eventuella skillnader i det etiska resonemanget mellan studenter som läser första respektive sista året av sin utbildning med inriktning på redovisning. Författarna avser också att undersöka på vilken nivå studenterna resonerar utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori samt diskutera vad de eventuella skillnaderna kan bero på. Genom att utgå från den problemformulering som skrevs inledningsvis avser författarna nedan försöka uppfylla syftet.

6.1.1. Föreligger skillnader mellan hur studenter med redovisningsinriktning resonerar kring etiska dilemman, första respektive sista året på utbildningen?

De intervjuer samt den analys som genomförts tyder på att det finns en skillnad i hur studenter med redovisningsinriktning resonerar etiskt. Studien innehåller åtta intervjuer, fyra med studenter på första året och fyra med studenter på sista året, vilka i undersökningen representerar studenter i allmänhet. Det som kan utläsas av materialet är att det finns en klar tendens till skillnad i resonemang mellan de som går första året och de som läser sista året. I genomsnitt hamnar de studenter som läser sista året på nivå fem medan de som läser första året hamnar på nivå tre. Dock kan konstateras att det finns en student i urvalet på första året som resonerar på nivå fyra, vilket är på samma nivå som den person som hamnade på den lägsta nivån i det urval som representerar de studenter som läser sista året. Det kan alltså konstateras att det inte i varje enskilt fall skiljer i etiskt resonemang mellan de två grupperna. I ett större perspektiv föreligger det dock, enligt den här undersökningen, skillnader i hur man resonerar kring etiska dilemman, första respektive sista året på utbildningen. Hur stora dessa skillnader är och vad de kan tänkas bero på diskuteras i nedanstående frågeställningar.

6.1.2. Vilka nivåer uppnår studenterna utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori?

Då intervjuerna genomförts har varje respondent analyserats och, utifrån Kohlbergs moralutvecklingsteori, blivit indelade under den nivå som var och en bäst motsvarar. Analysen genomfördes först av de två författarna separat men senare även av en utomstående och oberoende person för att kvalitetssäkra indelningen ytterligare. Som tidigare nämnts uppnår sistaårsstudenter i genomsnitt nivå fem och förstaårsstudenter nivå tre i den studie som genomförts. I diagrammet nedan kan man utläsa att studenterna har en spridning från nivå två till nivå sex, vilket är den högsta nivån. Det är dock endast en person i urvalet som uppnår nivå sex. Den respondent som inte har resonerat på högre nivå än två är också ensam om sin nivå. Det går alltså att konstatera att nivåerna på det etiska resonemanget i undersökningen i huvudsak sträcker sig mellan nivå tre och fem, där förstaårsstudenterna återfinns på den nedre och sistaårsstudenterna på den övre delen av skalan.

6.1.3. Hur kan eventuella skillnader beskrivas och vad beror de på?

Att det går att utläsa skillnader i etiskt resonemang mellan de två grupperna i vår studie går att konstatera ur de två frågeställningarna ovan. En intressant fråga blir då självklart hur man kan identifiera dessa skillnader. Respondenternas resonemang har som tidigare behandlats blivit indelade på den till synes mest logiska nivån för respektive resonemang, för att man på ett överskådligt sätt skall kunna utläsa skillnaderna. Det finns dock självklart underliggande resonemang hos de olika respondenterna som gör att respektive nivå blir tillämbart. Det är utifrån dessa resonemang och påföljande analys som det är möjligt att beskriva de skillnader som tidigare har redovisats.

Det tydligaste mönstret som går att utläsa ur studien är det faktum att studenterna på första året tenderar att resonera utifrån ett annat fokus än de som går sista året på utbildningen. I det första fallet ligger fokus i större utsträckning på det som respondenterna personligen tycker och i andra fallet har man möjlighet att se dilemman mer ur ett helhetsperspektiv. Undersökningen tyder på att sistaårsstudenter lägger fokus i det etiska resonemanget på människor i allmänhet till skillnad från de studenter som läser första året. De studenterna verkar fokusera mer på de närmaste i sin omgivning såsom familj och vänner som utgångspunkt i resonemanget. I de intervjuer som genomförts har man också observerat att de respondenter som går första året gärna väljer en och samma infallsvinkel på det problem som ges istället för att, som sistaårsstudenterna, resonera utifrån flera olika synvinklar och konsekvenserna av dessa.

Efter undersökningen kan det också konstateras att förstaårsstudenterna i större utsträckning är intresserade av att "göra rätt" vilket i många av intervjuerna med förstaårsstudenter visar sig betyda att följa lagen eller att anpassa sig till det system som råder. Då de studenterna som läser sista året resonerar ligger fokus självklart också på att saker skall göras på rätt sätt men i dessa fall tyder svaren på att de även syftar på annat än att bara följa lagen. De intervjuer som har gjorts tyder på att de studenter som går sista året strävar efter att resonera och utföra handlingar som är etiska men i större utsträckning är medvetna om att den handlingen inte nödvändigtvis stämmer överens med det som är rätt enligt lagen eller andra normer. Något som också kan utläsas ur studien är att sistaårsstudenter i större utsträckning än förstaårsstudenter verkar sträva efter att behålla sin etiska ståndpunkt genom alla dilemman. Många gånger upplevs respondenten tänka på samma sätt och hålla samma röda tråd genom frågorna.

I analysen har det också diskuterats vad de skillnader som studien visar kan tänkas bero på. De faktorer som omnämns i en redogörelse för tidigare studier och som återkommer i analysen är kön, religion, ålder, utbildning och mognad. Det konstateras redan i analysen att det är svårt att dra några generella slutsatser inom detta område eftersom de olika faktorerna med stor sannolikhet är beroende av varandra. Det som kan konstateras är att det inte går att utläsa några nivåskillnader mellan män och kvinnor i etiskt resonemang utifrån undersökningen. Författarna upplever dock en viss skillnad i utgångspunkt för resonemanget vilket också stämmer in på tidigare studier. Det skulle kunna vara så att kvinnor i studien resonerar lite mer utifrån känsla än män som i studien upplevs vara lite mer rakt på sak även om resonemangen leder till liknande slutsatser. Religion är något annat som tagits upp men konstaterats inte kunna vara en faktor i detta fall eftersom alla studenter har samma religion och ingen av dem upplever sig själva som utpräglad troende.

Utbildning, ålder och mognad är alla faktorer som enligt tidigare studier, empiri och analys troligtvis påverkar etiskt resonemang. Det som har framkommit ur den här studien tyder på att de studenter som läser sista året har fler etiska verktyg att använda när etiska dilemman skall diskuteras. Det som talar för att det är så är att de studenterna resonerar i större utsträckning ur ett samhällsperspektiv och väger in fler faktorer såsom ekonomi, juridik och samhälle. Det är också så att de studenterna som läser sista året verkar kunna sätta ord på resonemanget på ett mer avancerat sätt än förstaårsstudenterna, något som även det skulle kunna bero på att man utbildat sig en längre tid. Det är också troligt att ålder och mognad har någon form av samband med det etiska resonemanget. Detta därför att det finns studier som visar att man behöver uppnå en viss mognad för att kunna tillgodogöra sig utbildning. Detta skulle i så fall innebära att de studenter som visar en högre nivå på det etiska resonemanget måste vara mer mogna för att kunna ta till sig de verktyg som ges.

6.2. Förslag till fortsatta studier

Under arbetet med uppsatsen har författarna diskuterat många andra infallsvinklar och problem och vill därför delge några av dem här. Då uppsatsen är inriktad på att identifiera skillnaderna mellan två grupper lämnades relativt lite tid till att titta på orsakerna till det faktum att de etiska resonemangen skiljer sig åt. Det hade varit intressant att i någon mån försöka isolera de olika faktorerna som kan påverka etiskt resonemang för att undersöka vilka som faktiskt är avgörande. Det hade exempelvis varit möjligt att välja respondenter med väldigt lik bakgrund, samma kön, religion samt utbildning och endast titta på om åldern är avgörande.

Källförteckning

- Albaum, G och Peterson, R. A (2006). *Ethical Attitudes of Future Business Leaders: Do they Vary by Gender and Religiosity?*. Business and Society 45(3), 300-321.
- Barnett, T, Bass, K och Brown, G (1996). *Religiosity, Ethical Ideology, and Intentions to Report a Peer's Wrongdoing*. Journal of Business Ethics 15(11), 1161–1174
- Bell, J. (2000). *Introduktion till forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur. Tredje upplagan.
- Comer, D. och Vega G (2008). *Using the PET Assessment Instrument to Help Students Identify Factors that Could Impede Moral Behavior*. Journal of Business Ethics, 77 (2), 129-145
- Collste, G. (1996). *Inledning till etiken*. Lund: Studentlitteratur. Andra upplagan
- Cubie, L.L.Lau (2010). *A Step Forward: Ethics Education Matters*. Journal of Business Ethics 92: 565-584.
- Ejvegård, Rolf (2003). *Vetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur. Tredje upplagan.
- Elm, D. och Weber, J. (1994) *Measuring Moral Judgment*
- FAR (2006). *Revision: En praktisk beskrivning*. FAR förlag.
- Felton, E and Sims, R (2005). *Teaching Business Ethics: Targeted Outputs*. Journal of Business Ethics 60(4), 377-391
- Giacalone, R. (2008). *Taking a Red Pill to Disempower Unethical Students: Creating Ethical Sentinels in Business Schools*. Academy of management learning and education 6(4) 534-542.
- Gilligan, C (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Gustafsson, S. (1995). *Etik – Att handla ansvarigt*. Liber utbildning. Första upplagan.
- Hartikainen, O. och Torstila, S (2004). *Job-Related Ethical Judgment in the Finance Profession*. Journal of Applied Finance 14(1), 62–76.
- Holme, I-M och Solvang, B-K (1997). *Forskningsmetodik: Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Ibrahim, N och Angelidis, J (2009). *The Relative Importance of Ethics as a Selection Criterion for Entry-Level Public Accountants: Does Gender Make a Difference?*. Journal of Business Ethics 85, 49-58.

Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development Volume II. The Psychology of Moral Development*.

Lowry, D (2003). *An Investigation of Students Moral Awareness and Associated Factors in Two Cohorts of an Undergraduate Business Degree in a British University: Implications for Business Ethics Curriculum Design*. *Journal of Business Ethics* 48(1), 7-19.

Rossouw, G. J (2002). *Three Approaches to Teaching Business Ethics*. *Teaching Business Ethics* 6(4), 411-433.

Rest, R. J. (1979) *Development in Judging Moral Issues*

Sankaran, S. och Bui T. (2003). *Ethical Attitudes Among Accounting Majors: An Empirical Study*. *The Journal of American Academy of Business* 3(1-2), 71-77.

Stedham, Y., Yamamura, J. och Beekun, R. (2007). *Gender differences in business ethics: justice and relativist perspectives*. *Business Ethics* 16 (2), 163-174.

Terpstra, D., Rozell, E. och Robinson, R. (1993). *The Influence of Personality and Demographic Variables on Ethical Decisions Related to Insider Trading*. *The Journal of Psychology* 127 (4), 375-389.

Trost, J. (2005). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur. Tredje upplagan.

Tännsjö, T. (2000). *Grundbok i normativ etik*. Thales. Första upplagan.

Woolfolk (1993). *Ethics Teaching Techniques for Chiang Mai University Students*.

Bilaga 1

Nedan presenteras de dilemman som ges till respondenterna samt de följdfrågor som ställts till dem på samma sätt till varje person.

Dilemma 1

I ett litet land i Europa, kunde en fattig man som hette Valejan inte hitta något arbete. Det kunde inte hans bror och syster heller. Utan pengar stal han mat och medicin som de behövde. Han blev fasttagen och skickad i fängelse i sex år. Efter några år rymde han från fängelset och bosatte sig i en annan del av landet under ett nytt namn. Han sparade pengar och byggde långsamt upp en stor fabrik. Han gav sina anställda de högsta lönerna och använde det mesta av vinsten till att bygga ett sjukhus för människor som inte hade råd med bra sjukvård. Tjugo år hade gått när en skraddare kände igen fabriksägaren som Valejan, den förrymda fången som polisen i hans hemstad hade letat efter.

1. Ska skraddaren ange Valejan till polisen?
 - 1a. Varför eller varför inte?
2. Har en medborgare plikt eller skyldighet att ange en förrymd fånge?
 - 2a. Varför eller varför inte?
3. Anta att Valejan var en nära vän till skraddaren. Skulle han då ange Valejan?
 - 3a. Varför eller varför inte?
4. Om Valejan blev angiven och hamnade i domstol, ska domaren då skicka tillbaka honom till fängelset eller låta honom gå fri? Varför?
5. Om man tänker ur samhällets perspektiv, ska människor som bryter mot lagen bli straffade?
 - 5a. Varför eller varför inte?
 - 5b. Hur hänger detta ihop med vad domaren skall göra?
6. Valejan gjorde det hans samvete sa att han skulle göra när han stal maten och medicinerna. Ska någon som bryter mot lagen bli straffad om denne agerar utifrån sitt samvete?
 - 6a. Varför eller varför inte?

Dilemma 2

Två unga män, två bröder, hade hamnat i allvarliga trubbel. De skulle i hemlighet lämna staden och behövde pengar. Karl, den äldsta, bröt sig in i en affär och stal tusen dollar. Bob, den yngre, gick till en pensionerad gammal man som var känd för att hjälpa människor i staden. Han sa till mannen att han var väldigt sjuk och att han behövde tusen dollar för att betala operationen. Bob frågade om mannen kunde låna honom pengarna och lovade att han kunde betala tillbaka när han hade återhämtat sig. Egentligen var inte Bob sjuk alls och han hade inte någon avsikt att betala tillbaka till mannen. Även om mannen inte kände Bob så väl, lånade han honom pengarna. Bob och Karl lämnade sedan staden, båda med tusen dollar.

1. Vilket är värst, stjäla som Karl gjorde eller lura någon som Bob? Varför?
2. Vad tycker du är det värsta med att lura den äldre mannen?
- 2a. Varför är det just det värsta?
3. Generellt sett, varför ska man hålla ett löfte?
4. Är det viktigt att hålla ett löfte till någon som du inte känner väl eller inte kommer att träffa igen?
- 4a. Varför eller varför inte?
5. Varför ska man inte stjäla från en affär?
6. Hur viktigt är rätten till människors egendom?
7. Ska människor göra allt de kan för att följa lagen?
- 7a. Varför eller varför inte?

Dilemma 3

Judy är en 12-årig tjej. Hennes mor lovade henne att hon kunde få gå på en speciell rockkonsert som skulle hållas i staden om hon själv tjänade ihop pengarna genom barnpassning för att kunna köpa biljetten. Hon lyckades spara ihop de 15 dollar som biljetten kostade och även 5 extra dollar. Men modern ändrade sig och sa till Judy att hon istället skulle lägga pengarna på nya kläder som hon skulle ha i skolan. Judy blev besviken och beslutade sig för att gå på rockkonserten ändå. Hon köpte biljetten och sa till modern att hon bara hade lyckats spara ihop 5 dollar. Den kommande lördagen gick hon på föreställningen och sa till modern att hon var hemma hos en kompis. Det gick en vecka utan att modern märkte något. Sedan berättade Judy för sin äldre syster Louise att hon hade gått på konserten och ljugit till modern om det. Louise funderar på om hon borde berätta för modern vad Judy gjorde eller inte.

1. Borde Louise berätta för deras mor att Judy ljög om pengarna eller borde hon hålla tyst om det?
- 1a. Varför?
2. I sina funderingar över att berätta eller inte så tänker Louise på det faktum att Judy är hennes syster. Borde det spela någon avgörande roll i Louise beslut?
- 2a. Varför eller varför inte?
3. Har själva berättandet något att göra med att vara en bra dotter?
- 3a. Varför eller varför inte?
4. Är det faktum att Judy själv tjänade ihop pengarna viktigt i denna situation?
- 4a. Varför eller varför inte?
5. Modern lovade Judy att hon skulle få gå på konserten om hon själv tjänade ihop pengarna. Är det faktum att modern lovade det avgörande i denna situation?
- 5a. Varför eller varför inte?
6. Vad tror du är det viktigaste en mor skall tänka på i sitt förhållande med sin dotter?
- 6a. Varför är det just det viktigaste?
7. Generellt sett, vad borde en moders auktoritet över sin dotter innefatta??
- 7a. Varför?
8. Vad tror du är det viktigaste en dotter skall tänka på i sitt förhållande med sin mor?
- 8a. Varför är det just det viktigaste?
9. Beträffande själva dilemmat, vad skulle du säga är det mest ansvarsfulla som Louise skulle kunna göra i denna situation?
- 9a. Varför?

Bilaga 2

Nedan presenteras de svar respondenterna ger i sin helhet. En sammanfattning av dessa svar presenteras i uppsatsens empiridel.

Respondent 1A Man

Dilemma 1

1. Nej, han hade förmodligen inget annat val när han var fattig, alla behöver mat och medicin. Han verkar vara en god människa som vill hjälpa folk.
2. Ja, om de känner igen den. Har man sett ett brott så borde man egentligen säga till men man får tänka hur den personen har haft det.
3. Nej, Han kan inte rå för att han var en fattig man. Man ska inte stjäla men han hade inget annat val. Han vill ju ändå hjälpa människor.
4. Egentligen blir det fängelse för han har begått ett brott men domaren borde ha i åtanke att han var fattig och se vad han har åstadkommit sedan dess. Eventuellt ge ett mindre straff alternativt böter.
5. Det beror på vad det är för brott. Ladda ner en film från nätet är inte så farligt, men om man skadar en annan människa bör man straffas, man kränker då människan. Om man till exempel tar en kexchoklad från ICA så borde det inte bli så höga straff. Han borde bara få böter nu, att betala tillbaka det man har tagit och kanske ränta på det.
6. Ja, man vet aldrig hur människor tänker. Alla har olika värderingar och gör olika saker, det skulle inte hålla om straffen blev olika beroende på om man agerade utifrån sitt samvete eller ej. Men fattigdom är förmildrande omständighet.

Dilemma 2

1. Att lura som Bob gjorde eftersom det påverkar samvetet mer. Det är en gammal man som vill väl. I det andra fallet har man ingen relation till ägaren.
2. Att han ljuger för honom och säger att han är sjuk vilket inte är ok. Går att jämföra med att skänka pengar till röda korset och så stoppar insamlarna pengarna i egen ficka.
3. För att man ska kunna lita på varandra. Det är inte viktigt i alla situationer, man får tänka på sig själv samtidigt men man måste alltid avväga om det är värt det. Lyssna på samvetet.
4. Det är viktigare än om jag känner personen väl. Man kan alltid prata med närstående i efterhand men det har man ingen chans att göra med någon man inte känner. En vän går att lösa det med på något annat sätt.
5. Man vet inte hur ägaren har det heller. Han kanske också behöver de pengarna till sin familj etcetera.
6. Ganska viktigt.
7. Nej, alla bryter mot smålagarna. Det känns ibland bra att bryta mot lagar som är mindre, känns befriande. Kan motivera människor. Dock måste man tänka efter var gränsen går.

Dilemma 3

1. Louise borde vara tyst om det därför att om mamman har lovat något är det viktigt att hålla det löftet och vara ett bra exempel för sina barn. Det är lite frihet för barnet också att kunna göra vad hon vill.
2. Syskon borde hålla ihop och inte säga något. Däremot kan den äldre systemen säga till henne och vara en förebild för vad man borde eller inte borde göra.
3. Hon är ärlig om hon säger det men man vet inte hur mamman reagerar. Det kan bli både ilska och tillit.
4. Det är viktigt eftersom hon skulle få gå på konserten om hon tjänade ihop pengarna själv. Nu är det hennes pengar och hon har ett löfte.
5. Det är ganska avgörande eftersom hon borde vara en förebild och för att skapa tillit måste man vara en bra förebild.
6. Att vara ett bra exempel och att man visar vad som är rätt och fel. Det skapar ett samvete som man behöver ute i samhället.
7. Det mesta vid den åldern som hon är i. Dock måste man i högre ålder ge dem frihet att göra egna val. Det beror också på hur mogen man är som person.
8. Att skapa tillit mellan varandra så att man har en bra relation. Borde dock ha lite frihet, man behöver inte veta allt.
9. Systemen får tänka lite själv vad hon har gjort. Blir det bättre om hon berättar?

Respondent 1B Kvinna

Dilemma 1

1. Skräddaren skall inte ange Valejan till polisen eftersom det har gått för lång tid. Det som tidigare har hänt är inte längre väsentligt för någon inblandad.
2. I teorin har man en mänsklig plikt att följa lagen, man borde därför ange en förrymd fånge. Det finns dock undantag när inte lagen är mest rättvisande och man måste göra på ett annat sätt.
3. Vänner bör inte ange varandra. När man känner varandra väl ställer man upp för varandra.
4. Egentligen borde domaren låta Valejan sitta av åtminstone det straff han en gång är dömd till. Dock borde Valejan gå fri i detta fall. Det gynnar ingen att han nu, tjugo år senare skall sitta av ett straff som inte är väsentligt längre.
5. Människor som bryter mot lagen ska bli straffade. Om de inte blev straffade skulle det inte bli någon ordning och reda. Då skulle djungelns lag råda och det system vi har krascha. Utifrån det perspektivet borde domaren egentligen göra sin plikt mot samhället, vilken är att straffa de som bryter mot lagen, och därmed straffa Valejan.
6. Om alla bara skulle agera utifrån samvete och inte utifrån de lagar och regler som finns så skulle det bli ringar på vattnet och systemet skulle sluta fungera.

Dilemma 2

1. Det är värre att lura någon än att stjäla. Stjäla från en butik är en rak handling som inte nödvändigtvis drabbar någon personligen. Att lura någon är falskt.
2. Det värsta med att lura mannen är att han är ovetandes om hur det verkligen ligger till och att detta är ett förtroende mellan två människor som bryts.
3. Ärlighet varar längst. Det man säger och lovar måste hålla i längden.
4. Det är viktigt men inte lika viktigt som med en nära vän eller familjemedlem. Detta därför att man inte har samma band till de man inte känner så väl och de är värre att svika närstående.
5. Man ska inte stjäla från en affär därför att butiksägaren förmodligen har jobbat hårt för att bygga upp en verksamhet och att man måste skilja på vad som är mitt och ditt.
6. Rätten till människors egendom är viktig man måste respektera det och inte stjäla.
7. Människor måste följa lagen om systemet ska fungera. Dock kan man inte alltid följa lagen om det inte är rätt.

Dilemma 3

1. Egentligen borde Louise berätta eftersom det är mest rätt. Hennes lillasyster borde lära sig bättre beteende så det gynnar henne i längden att Louise berättar för mamman. Dock är detta en sak mellan lillasystern och mamman men det är ändå bättre att man berättar.
2. Systrar är ett mer speciellt band än vanligt så det borde man absolut ta hänsyn till. Däremot så hjälper Louise sin syster inför framtiden om hon berättar och borde därför ändå göra det.
3. Familjen är en enhet som stödjer varandra och är ärliga mot varandra vilket innebär att det är att vara en bra dotter att berätta.
4. Det är viktigt att Judy själv tjänade ihop pengarna eftersom hon inte hade tjänat ihop dem om hon inte hade varit lovad att gå på konsert. Hon utgick från det när hon samlade ihop pengar vilket gör att det är mer förståeligt att hon gjorde som hon gjorde.
5. Själva löftet är viktigt eftersom det är utgångspunkten. Efteråt ändras kriterierna och det är därför som situationen uppstår.
6. Det blir följer om ett löfte inte hålls. Det är en fråga om förtroende.
7. Det viktigaste är öppen kommunikation så att det inte finns någon rädsla i att ta upp saker som är obekväma. Det är så man bygger förtroende.
8. Det borde innefatta att hjälpa till där barnet inte vet så bra. Att ge vägledning.
9. Det är ansvarsfullt om Louise är ärlig och berättar för mamman. Lillasyster Judy kommer att vinna på det i längden genom att hon lär sig.

Respondent 1C Man

Dilemma 1

1. Nej, det har gått många år. Han vet inget om honom och ska inte lägga sig i. Han ska bara glömma det han har sett. Det är onödigt att starta upp något han inte har något att göra med.
2. Ja, polisen kan inte göra allt, det måste man hjälpas åt med. Men det här var en så liten grej.
3. Nej, även om han inte känner honom. Spelar ingen roll om han är vän eller inte. Men hade det varit en större grej, exempelvis mord, så hade det varit en annan sak.
4. Nej, låt han gå fri med böter. Det har gått så lång tid så han borde inte straffas för det. Gå fri fast få böter, möjligtvis reducerade böter eftersom det gått så lång tid.
5. Ja, självklart. Annars hade inte samhället fungerat, de som begår brott skall straffas, straffen skall avskräcka från brott.
Han ska straffa honom för att avskräcka andra att de inte kan begå brott och sedan inte få något straff.
6. Ja, oavsett om det var moraliskt rätt men en viss lindring av straffet.

Dilemma 2

1. Stjåla som Karl gjorde, han bryter sig in i affären. Bob får praktiskt taget pengarna, det händer ofta att folk lurar varandra. Till exempel händer det ofta i större affärssammanhang, så det är inte lika illa som att bryta sig in i en affär och stjåla.
2. Det värsta var att mannen var känd för att hjälpa folk och det kommer han antagligen sluta med nu. Det värsta var inte att han utgav sig att vara sjuk utan att han frågade just den mannen som var snäll.
3. För att man skall kunna lita på varandra, för att folk ska kunna lita på dig i fortsättningen.
4. Nej det spelar ingen roll, om du inte träffar personen igen så drabbar det inte dig.
5. Inte för att affärsinnehavaren blir av med sina grejor utan för att för samhället skulle inte fungera om alla gjorde det. I ett större perspektiv skulle det inte fungera.
6. Viktigt att det finns för att veta vilka saker som tillhör vem.
7. Nej, man måste kunna vara fri. Har man exempelvis ingen mat måste man kunna stjåla för sin egen överlevnad.

Dilemma 3

1. Hålla tyst om det, inte hennes ensak, i så fall prata med Judy och få henne att erkänna för modern. Absolut inte gå bakom ryggen på sin syster eftersom Judy litade på sin syster.
2. Ja, man går inte bakom ryggen på en familjemedlem, den kommer man ha hela livet, det hade varit en annan sak om man inte kände personen som hade ljugit för mamman så bra
3. Nej, det har redan skett. Om Judy hade berättat innan konserten så hade det kanske kunnat hjälpa om Louise sa till modern för att förhindra henne för att gå på en farlig konsert men nu är redan skadan skedd.
4. Nej, det viktigaste är att hon lovade henne att hon fick gå och sedan bröt löftet.
5. Ja, löftet är det mest avgörande och att hon sedan bröt emot det. Just för förtroendet, lovar man något bryter man det inte.
6. Att hålla uppsyn över henne, för att inget skall hända henne.
7. Att styra henne till en säker och bra miljö.
8. Att inte ljuga för mycket, vara ärlig och öppen, prata om allt från början.
9. Berätta att det är viktigt att vara ärlig mot sin mamma så inte ljuga nästa gång.

Respondent 1D kvinna

Dilemma 1

1. Nej, se på det goda han har gjort jämfört mot det han åkte in för. Hade varit annorlunda om det hade rört sig om mord eller misshandel men stöld av mat och medicin väger och inte upp
2. Ja, i större brått. Har någon laddat ner musik till datorn kan myndigheterna få sköta det. Men när någon förgriper sig på andra eller det system andra förlitar sig på så ja.
3. Nej, föregående motivering
4. Väl där, så ska han till fängelse. Hela rättssystemet bygger på att man måste hålla sig till lagen om arbetar med den, exempelvis en domare
5. Ja, det är för optimistiskt att tror att människor håller sig till lagen om det inte finns någon typ av straff.
6. Ja, omöjligt att bygga upp ett lagsystem baserat på olika situationer.

Dilemma 2

1. Lura, missbruk av ett förtroende.
2. För att han har hängivit sig till att hjälpa människor så när han blir lurad när han hjälper någon så är det tråkigt.
3. För utan tillit så kommer man ingen stans. En värld där man inte kan lita på varandra är det svårt att bygga något hållbart.
4. Man måste hålla alla löften och vara konsekvent i sitt handlande oavsett om man känner personen i fråga eller ej. Se fråga 3.
5. För att det inte är ditt
6. Rätten till att få äga är rätten att leva ett liv som man vill, man ska kunna få äga. Så länge inte ägandet inkräktar på någon annan individ eller individs egendom måste man ha rätten att äga.
7. Nej, inte till punkt och pricka. Någon stans måste samvete, empati samt förståelse komma in.

Dilemma 3

1. Hålla tyst om det för att det finns ett band mellan syskon som kan innefatta att hålla löften från sina föräldrar och dessutom så var det mamman som bröt löftet från början
2. Ja, se föregående fråga.
3. Nej inte nödvändigt viss, du blir inte en bättre människa av att alltid berätta allt. I den här situationen har hon själv tjänat ihop pengarna och Judy berättade i förtroende till Louise, det skall inte Louise bryta.
4. Ja det spelar roll för även om hon lurades så var det ändå hennes pengar. Om hon exempelvis hade stulit pengarna så hade det kanske vart en annan sak men någon gång ska ju ett barn bryta sig fri från föräldrarna och då är det en bra början att själv tjäna sina egna pengar och spendera dem på det man vill.
5. Ja, om du ger en 12-åring en motivation och en morot så ger det en ganska dålig läxa om man inte håller vad man lovat, vad ska hon tro nästa gång hon blir lovad något? Jag tycker Judy gjorde rätt som stack iväg ändå.
6. Barn tar mycket efter på det man gör så man bör tänka mycket på just vad man gör, vara en bra människa för det kommer barnen ta efter. Det viktiga är inte vad du säger utan vad du gör.
7. Kontrollera vad som får göras och inte men det skall också vara en respekt och från båda håll, jämfört med bådars förutsättningar. Man måste få göra några fel i livet också för annars så lär du dig ingenting.
8. Åter till respekten, om man har respekt inför varandra så medför det att man får ett sunt förhållande till varandra. Det är grundläggande för har man ingen respekt för varandra fungerar inte ett förhållande som det borde och från en mors sida så är det svårt att guida barnen med framgång i sådana fall.
9. Prata med sin lillasyster om vad som kan gå fel på en rockkonsert och berätta för henne att hon måste vara försiktig. För man måste veta vilka faror man utsätter sig för.

Respondent 4A Man

Dilemma 1

1. Han ska inte ange Valejan eftersom han tillför samhället mer nu än han skulle göra om han blev straffad. Den totala samhällsnyttan är större.
2. Man har plikt att ange någon som är skyldig, annars fungerar inte det systemet.
3. Om Valejan var en vän skulle han inte anges. Det spelar egentligen i detta läge ingen roll om det är en vän eller inte men en vän vet vad Valejan har åstadkommit nu och har därför ännu mindre anledning att ange honom.
4. Domaren skall bara följa lagen. En domares jobb är att följa och tolka lagen och döma efter det inte att ta hänsyn till andra omständigheter.
5. Människor som begår brott måste straffas, annars fungerar inte rättsstaten. Domaren bör alltså också göra allt för att döma enligt lagen och därmed straffa skyldiga.
6. I detta fall är svaret ja. Valejan var medveten om riskerna. Han valde att stjäla för att klara sig trots att han visste vad som kunde hända, han tyckte att det var värt det. Han var medveten om att det fanns en trade-off.

Dilemma 2

1. Det är värre att lura någon ansikte mot ansikte som med Bob. Den gamle mannen är ett tydligare offer än affären som eventuellt även är försäkrad.
2. Det värsta med att lura mannen är att han förmodligen har arbetat hårt för sina pengar och vill väl men inte vet att han hjälper en brottsling. Detta drabbar också en enskild person.
3. Man skall hålla löften för att människor ska lita på en. Enskilda individers dagliga moralkänsla utgör civilisationens grundval. Man måste bibehålla de förutsättningar som gavs från början.
4. Det är lika viktigt att hålla ett löfte oavsett vem det är gentemot. Man bygger sitt eget varumärke och man vet aldrig vem man kan träffa igen.
5. Den som har byggt upp affären har arbetat hårt och den som stjälar har inte arbetat alls.
6. Grundläggande
7. Generellt sett ska människor göra det. Samhällsordningen bygger på det.

Dilemma 3

1. Louise borde inte säga något till mamman. Judy sparade ihop pengarna under givna förutsättningar som sedan ändrades vilket betyder att det inte har gått rätt till från början.
2. Nej det spelar ingen roll att de är systrar i det här fallet. Värderingarna är likadana oavsett och det hade varit orättvist även om det hade varit någon annan än hennes syster.
3. Det har inget att göra med att vara en bra dotter eftersom det är mamman som har gjort fel i det här fallet.
4. Det är viktigt att hon själv tjänade ihop pengarna. Judy hade förmodligen inte arbetat alls om hon inte hade vetat att pengarna skulle gå till henne själv och konserten.
5. Det är avgörande eftersom hon hade sagt ja och sedan ångrade sig. Hade det varit klart från början att hon inte fick gå hade det varit en helt annan sak.
6. Det är viktigt att vara konsekvent, att stå för de regler man satt upp från början. Det är viktigt att veta förutsättningarna för att dottern skall kunna förhålla sig till det som gäller. En mamma måste dock också tänka på dotterns säkerhet.
7. Egentligen det mesta så länge man har vårdnaden och vill dotterns bästa.
8. Ärlighet och kommunikation.
9. Skadan är redan gjord så det "hjälpes" ingen om Louise skvallrar. Hade hon vetat om det innan konserten och misstänkt att den kunde vara riskfylld att gå på skulle det däremot varit mer ansvarsfullt att säga till mamman.

Respondent 4B Kvinna

Dilemma 1

1. Nej skräddaren ska inte ange Valejan, det var länge sen han begick sitt brott och han gjorde det då för att han annars skulle ha svultit ihjäl. Han satt ändå i fängelset i några år. Och idag levde han för att hjälpa andra människor.
2. Jag tycker inte att man har en plikt att ange eller att det skulle vara en allmän skyldighet. Det beror också på vilket brott det är som har begåtts. Jag tycker att det är upp till den enskilde att avgöra om man vill ange eller inte. Man kan inte sätta en plikt på den enskilde att man måste ange, därför då får man ett samhälle där alla anmäler varandra för att man är rädd för att man inte lever upp till sin "plikt".
3. Nej, enligt ovan. Men jag tycker inte heller att man ska ange sina vänner. Men som sagt så beror det lite på vilket brott man har begått. Men som i Valejans fall där det handlade om mat och stöld och då han idag lever på ett annat sätt tycker jag speciellt inte att en vän ska ange en annan vän.
4. Domaren måste "skicka honom i fängelse". Därför att det är domarens skyldighet/plikt att upprätthålla lagen. Man kan inte börja göra undantag för vissa. Viktigt att alla behandlas lika. Jag tycker att det är skillnad mellan att domaren måste döma honom och att medborgare dömer honom.
5. Ja, jag tycker att människor som begår brott ska straffas till viss del. Hotet om straff för brottet gör att människor i större utsträckning avstår från att begå brott. Straffet har ett preventivt syfte samtidigt som det har ett reparativt syfte. Den som har begått ett brott ska också till viss del känna att han/hon inte vill göra om det. Domaren har till uppgift att se till att människor blir avskräckta från att begå brott och att straffa de som begår brott. Det är domaren som utdömer straffet och därför är det viktigt att han gör det så att vi i samhället håller oss ifrån brott i större utsträckning.
6. Ja. Den som dödar någon kanske gör det för att hämnas och så blir det en ond cirkel. Det är inte okej att döda i ett sådant fall även om man gör det utifrån sitt samvete. Inte heller i Valejans fall är det okej. Han kanske stal från någon annan som behövde pengar och så blev den personen tvungen att stjäla osv. Även ifall Valejan hade en anledning som ursäktar hans beteende så var det fel och han ska straffas för det. Dock tycker jag att det är förmildrande då han gjorde det för att han var tvungen för att överleva.

Dilemma 2

1. Lura någon som Bob gjorde känns värre. Det är värre för att han blir personlig och mer aktiv på något sätt i sitt agerande och den gamle mannen kommer att veta att han blev lurad och känna sig mer kränkt än den som haft inbrott.
2. Den gamle mannen hjälpte folk som han trodde behövde pengarna. Han gjorde det för att vara snäll och en god medmänniska. Genom att lura honom kanske Bob gjorde så att den gamle mannen inte tänker hjälpa fler människor i framtiden.
3. Det är en viktig del i samhället. Avtal ska hållas. Det är viktigt att man kan lita på folk och att man gör som man sagt.
4. Jag tycker det. Jag tycker inte man ska lova någonting som man inte kan hålla. Även om det är till någon som man inte känner. Även här skapar man annars ett samhälle där alla är misstänksamma och där ingen litar på någon annan. Kan man hålla ett löfte bör man göra det.
5. Det är fel att stjäla. Den man stjälar ifrån kan hamna i en mycket svår situation efteråt och du tar något som inte tillhör dig.
6. Väldigt viktig. Man måste respektera att någon annan äger sakerna och att man inte får lov att ta dem.
7. Så långt som möjligt ska man försöka följa lagen. Alla människor tar olika hårt på lagregler, därför är det viktigt att man inte själv avgör när det passar att följa lagen eller inte. För då finns det snart ingen lag kvar att följa. Dock går det kanske inte alltid att följa lagen till punkt och pricka.

Dilemma 3

1. Hon borde hålla tyst om det. För att Judy berättade det antagligen i förtroende för systemen och om hon berättar det för modern kommer hon antagligen att bli arg på Judy och Judy kommer att bli arg på systemen.
2. Nej egentligen tycker jag inte att det borde spela någon roll. Som vän till någon ska man inte heller berätta en sak som någon berättat i förtroende. Fast ändå tycker jag att det spelar roll att hon är hennes syster. Hon är inte vem som helst till Judy utan hennes syster.
3. Nja. Egentligen tycker jag inte att Judys val har något med att vara en bra dotter eller inte. Men hennes val att inte berätta för mamman kanske har med att Judy inte ville göra sin mamma besviken. Men det kan också ha med att göra att Judy inte ville att hennes mamma skulle bli förbannad på henne.
4. Nej. Mamman hade lovat dottern, även ifall Judy hade fått pengarna av någon annan tycker jag att hon skulle fått gå på konserten som mamman sagt.
5. Ja det tycker jag. Hon gav dottern Judy förväntningar som hon antagligen såg fram emot.
6. Förtroende. Därför att om dottern haft förtroende för mamman hade hon berättat om konserten. Om mamman hållit sitt löfte till dottern hade dottern kanske haft kvar sitt förtroende för modern. Om man har förtroende för sina barn och visar dem det får man antagligen tillbaka detsamma. Som mamma får man nog reda på mer från sina barn än om man försöker tvinga ur dem saker.
7. Den auktoriteten borde bara vara i uppfostrans syfte. Inte mer än att ett barn förstår att det i slutändan är föräldern som bestämmer. Det kan till exempel handla om när man ska gå och lägga sig, när man ska äta osv.

8. Visa respekt till mamma. För om hon ger dig förtroende och du respekterar henne tillbaka så har man en bra relation. Det finns då ingen anledning att sätta upp allt för hårda regler eftersom man litar på sin dotter samtidigt som det inte behövs så mycket regler då dottern visar respekt för sin mamma och inte ljuger om olika saker.
9. Det mest ansvarsfulla skulle vara att vara tyst och inte säga någonting. Judy har redan varit på konserten och ingen skada skedd. Om hon nu i efterhand skulle tala om för mamman skulle hon inte kunna göra någonting ogjort ändå. Och det kanske är viktigare att man behåller en "hemlighet" än berättar sanningen för sin mamma.

Respondent 4C Man

Dilemma 1

1. Nej. Det finns inget självändamål med straff, skall man dra någon inför rätten så måste man se till konsekvenserna. Skulle man dra honom inför rätta skulle det få negativa konsekvenser för hans verksamhet som hjälper folk. Man kan inte alltid säga att det är fel att begå ett brott
2. Nej, beror på vad han är dömd för och om han är skyldig. Ytterst borde man fråga sig själv, "är det rätt at han sitter på kåken" blir svaret "ja" ska man ange.
3. Nej, tidigare motivering.
4. Har man valt att bli domare så har man valt att rätta sig efter rådande lagar. Beror på vad det finns för juridiskt utrymme att frige Valejan. Annars ska han till fängelset, annars skulle det förmodligen överklagas till högre instans och domaren skulle då få sparken.
5. Ja, men ett samhällsperspektiv behöver inte vara det bästa. Ex. kanske samhället är en diktatur. Samhället gagnas av att bestraffa de som bryter mot reglerna. Se även föregående fråga.
6. Individerna som stjälar maten har en moral och samhället har en moral och ingen av de moralerna står över varandra. Ur ett samhällsperspektiv är svaret "ja", ur Valejans perspektiv "nej".

Dilemma 2

1. Det viktiga här är från vem man tar pengarna, sedan spelar det inte så stor roll om man lurar eller stjälar eftersom det får samma konsekvenser, personen förlorar 1000 dollar. De är två olika kränkningar.
2. Man har lyckats väcka förtroende hos mannen och sedan inte lever upp till det. I en affär är det endast den materiella förlusten, men för mannen blir det både en materiell förlust och en kränkning.
3. Den lurade kan känna sig ledsen eller kränkt, dessutom vill man att folk ska lita på en.
4. Ja, känns bra för en själv att veta att man inte har kränkt.
5. Jag tycker att man kan stjäla från affären om det är befogat, om man inte får dåligt samvete av det. Ex. om man betalar i en affär och får för mkt pengar tillbaka så är det många som inte säger till, det får samma konsekvenser, och det är många som inte reflekterar över det. Det beror också på vilken affär du stjälar ifrån.
6. Det beror på vad det rör sig om för egendom, rätten att äga sin bostad, kläder pryglar m.m. är mkt viktig. Rätten att äga företag är en egendomsform inte är lika viktig.
7. Nej, återigen så beror det på vilka lagar det rör sig om. En individs etik och moral är överordnad samhällets lagar.

Dilemma 3

1. Hålla tyst, därför att mamman är ute och cyklar, hon kan inte lova en sak och sedan bryta löftet. Dessutom är Louise stora syster och bryr hon sig om sin syster så borde hon inte svika det förtroendet. Får systemen i framtiden större problem av alvarligare art är det bra om hon känner att hon kan lita på sin storasyster.
2. Ja, se föregående fråga.
3. Nej, för en någorlunda "frisk" mamma förstår att döttrarna har hemligheter och relationen skulle inte nödvändigtvis bli bra om man talade sanning i absolut alla lägen.
4. Nej, det viktiga är att mamman har lovat henne något som hon inte håller
5. Ja, ovanstående motivering
6. Att vara konsekvent, det är bra att veta vad man har sin mamma, det är bra att veta var man har människor i allmänhet men speciellt människor som man har en beroendesituation till.
7. Maktutövandet borde bli mindre i takt med att dottern mognar och börjar fatta egna beslut över sin tillvaro. När dottern exempelvis är 10 år så kan mamma bestämma helt och hållet över dotterns semester och säga "följ med till sommarstugan". När dottern är 14 får hon större kontroll över ekonomi och när hon blir äldre så kan hon själv bestämma om hon vill åka utomlands på semester eller inte.
8. Hon skall tänka att modern är till för dottern och inte tvärtom. Det är svårt att utforma modala förpliktelser från dotter till mor eftersom om inte dottern är rätt uppfostrad och betar sig illa är risken stor att felet ligger hos föräldrarna.
9. Hon borde absolut ta Judys parti. I en konflikt mellan lillasyster och mor borde storasystemen ta rollen av en medlare men i denna situation så har Judy gjort rätt så det enda Louise ska göra är att stötta Judy.

Respondent 4D Kvinna

Dilemma 1

1. Skraddaren ska inte ange honom. Det kan inte röra sig om samma summor som han nu hjälper andra med och har betalat tillbaka till samhället i stort.
2. I allmänhet har man som medborgare plikt att ange en förrymd fånge, dock beror det lite på vilket brott det gäller. Man måste väga samman konsekvenserna av alla handlingar. Självklart skall man alltid ange vid grövre brott, exempelvis mord.
3. Han ska inte ange om han är en vän av samma anledning som i fråga ett.
4. Efter tjugo år borde brottet vara preskriberat men om man bortser från det så tycker borde man få böter. Betala tillbaka det som man har tagit men få fortsätta göra nytta ute i det fria.
5. Lagen är till för att följas så i de allra flesta fall bör man följa den. Detta beror dock lite på omfattningen av brottet och en helhetsbedömning på om samhället verkligen tjänar på att fälla precis alla.
6. Allas samvete är olika så just det är ingen ursäkt för att undgå straff.

Dilemma 2

1. Det är värre att lura någon som Bob gjorde eftersom mannen hade tillit till honom som Bob bröt totalt.
2. Det värsta är att man räknar med att någon som utgett sig för att hålla ett löfte gör det. Det handlar om förtroende.
3. Man måste kunna lita på människor i allmänhet, annars hade ingenting fungerat.
4. En vit lögn är oftast okej oavsett vem det är till. Däremot är det viktigt att hålla löften till människor som man har byggt upp ett förtroende till, exempelvis den äldre mannen, oavsett om man känner dem eller inte.
5. Eftersom man inte äger de saker som finns i affären.
6. Den är grundläggande.
7. Det beror på vad det är för lag och vilken situationen är. Man kan inte alltid se saker i svart eller vitt. Det finns gråzoner som gör att man måste titta på andra saker.

Dilemma 3

1. Louise borde inte berätta eftersom det var mammans "fel". Det var hon som var inkonsekvent och inte höll det hon lovade.
2. Det spelar en viss roll att de är systrar men även att det är en storasyster eftersom man brukar vara beskyddande. Det är viktigt med förtroende mellan systrar.
3. Inte i det här fallet eftersom det var mamman som gjorde fel.
4. Det är verkligen viktigt. Om inte mamman hade lovat henne att få gå på konserten hade hon kanske aldrig ansträngt sig. Nu har hon arbetat själv, alltså borde det vara hennes pengar.
5. Det är mest avgörande. Det är det som i någon mån förlåter Judy för att hon gör något utan lov eftersom det var med lov från början.
6. Att vara ärlig och prata mycket så att det inte uppstår missförstånd. Absolut inte bryta löften.
7. Auktoriteten borde innefatta bestämmande tills de är arton år. Dock måste man låta dottern få mer och mer frihet så att man lär sig klara att sig själv.
8. Vara lyhörd och prata mycket.
9. Att inte säga något eftersom det redan har hänt. Hon kan däremot prata med Judy om det.

Bilaga 3

Nedan följer den analys som kontrollpersonen gjorde efter att denne satt in sig i teori och empiri. Respondenterna har placerats på den nivå som kontrollpersonen anser att de befinner sig på enligt Kohlbergs moralutvecklingsteori. Efter varje nivå följer en kort motivering till det gjorda valet. I vissa fall har fler än ett steg passerat in enligt kontrollpersonen och då har alla val motiverats. I slutet finns ett diagram över resultatet kontrollpersonen kom fram till.

1A M

Nivå 3. Viktigt att hålla löften, ett accepterat förhållningssätt i den grupp man befinner sig i.

1B K

Nivå 1. Lillasyster har gjort fel som inte gjort som hon blivit tillsagd, hon har inte lydigt sin mamma. Storasyster är en bra dotter om hon lyder sin mamma.

Nivå 2. Storasyster vill skaffa sig fördelar från mamman genom att hon är en god dotter som lyder sin mamma.

Nivå 3. Gör vad som förväntas av henne från familjen (snäll flicka).

1C M.

Nivå 1. Blir inga konsekvenser för individen. Inte lika viktigt att hålla ett löfte om man ej känner personen, ses ej mer igen. Ej baserat på samvete.

Nivå 2. Egoistisktorienterat, har ej något att vinna.

Nivå 3. Viktigt att man passar in i majoriteten och har ett accepterat förhållningssätt. Ska ej gå bakom ryggen, mamman svek och bröt ett löfte.

1D K.

Nivå 3. Fel att lura mannen som hjälper andra. Viktigt att hålla löften oavsett till vem. Viktigt med tillit. Ej följa lagen till punkt och pricka, samvete, empati och förståelse måste även beaktas.

Nivå 4. Lagen ska följas oavsett, domaren borde skicka tillbaka mannen till fängelset. Inget etiskt resonemang alls.

Nivå 5. Sociala normer viktiga.

4A M.

Nivå 4. Ska följa lagen, de som bryter måste straffas, annars fungerar inte rättsstaten.

Nivå 5. Ser till allmännyttan, rätt handling för den generella individen. Ser vad han har åstadkommit senare i livet.

4B K.

Nivå 4. Följa lagen viktigt.

Nivå 5. Det gjordes för att överleva, rätt för den generella individen.

4C M.

Nivå 5. En handling kan vara rätt för den enskilda individen, måste inte alltid följa lagen. Beror på situationen.

Nivå 6. Etik och moral är överordnade samhällets lagar.

4D K.

Nivå 5. Sociala normer viktiga. Viktigt att hålla ett löfte, ej bryta förtroende.

Sammanfattnings kan man utläsa att de yngre verkar besitta ett etiskt resonemang, men det är inte lika djupt som de äldres. De ser inte lika mycket till samvete, allmännyttan samt etiska principer. De äldre för en mer abstrakt diskussion.

Diagram över kontrollpersonens analys:

